

BİR HİKEMİ TARZ ŞAİRİ: HAŞMET

Ahmet ÇOLAK*

ÖZ

Haşmet, hikemî şiir üslûbunda bir şairdir. Haşmet'le ilgili bir çalışma yaparken O'nu bu ekolün kurucusu olan Nâbî'den bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Özellikle Nâbî'nin yaşamış olduğu 17. yüzyıl, edebiyat tarihçileri ve edebiyat araştırmacıları tarafından "Orta Klasik Dönem" olarak isimlendirilmiştir. Bundaki birinci sebep bu dönemde farklı tarzlarda şiirler yazan şairler bulunmasıdır. Hikemî tarz tıpkı Sebki Hindî gibi manayı merkeze koyan bir şiir anlayışıdır. Bu bilgiler ışığında "Sebki Hindî" ve "Hikemî Tarz" şiir anlayışlarının aynı dönemde ortaya çıkmış olması tesadüfi değildir. Klasik üslubun yanı sıra Sebki Hindî, Hikemî Tarz ve Mahallileşme gibi üç farklı şiir anlayışının yine bu yüzyılda ortaya çıkışı şiirin anlam yönü ile değişime ve farklılaşmaya uğramış olmasındandır. Bu bakımdan 18. yüzyıl kendisinden önceki asrın etkisinde kalmış şairleri yetiştirmiştir. Her ne kadar bir önceki asır kadar verimli geçmiş olmasa da bünyesinde önemli şairleri barındırır. Bu çalışmada Nâbî yolundan giden Haşmet'in hikemî üslûp özellikleri taşıyan şiirleri incelenecektir. Haşmet'in şiirleri anlam odaklı incelenmiş; ilgili beyitler nesre çevrilerek gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haşmet, Hikmet, Hikemî Tarz, Didaktik, Öğüt, Nâbî Ekolü

HAŞMET AS A HİKEMİ POET

ABSTRACT

Since Haşmet is a poet in Hikemî style, when a study is to be conducted about him it is impossible to regard him independent from Nâbî, the founder of this tradition. Especially 17th century, when Nâbî lived, is named as Middle Classical Period by literary critics or historians of literature. The primary reason for this is that it includes various poets writing in different styles. Similar to Sebki Hindi tradition, Hikemî style puts meaning at the center. Under the light of this information, it is not coincidence that Sebki Hindi and Hikemî styles appeared at the same period. Apart from the classical method The appearance of four different styles of poetry named as Sebki Hindi, Hikemî and Mahallileşme (localization) in this century, is due to the change and transformation poetry went through in terms of meaning.

In this respect, 18th century gave rise to poets that sprang up under the influence of the former century. Though it was not as fertile as the former one, the 18th century also contains important poets within itself. In this study, Hikemî poems of Haşmet, who was a follower of Nâbî's way, will be studied. Haşmet's poems have been analyzed with a meaning oriented method, paraphrased and some explanations have been added to relevant couplets where necessary.

Keywords: Haşmet, Erudite, Hikemî Style, Didactic Advice, Nâbî School

GİRİŞ

Divan edebiyatı yaklaşık 500 yüz yıl devam etmiş bir edebiyattır. Bu edebiyat içerisinde dönem dönem toplumun içinde bulunduğu duruma göre farklı şiir anlayışları o asra damgasını vurmuştur. Ülke özellikle 17.yüzyıldan sonra her yönden sıkıntılı bir döneme girer. Bu açıdan Nâbî ve ondan etkilenen şairlerin meydana getirdiği tarz olan hikemî üslûp, devletin içerisinde bulunduğu sosyal, politik ve ekonomik nedenlerle ortaya çıkmış önemli bir şiir ekolüdür. Bahsi geçen ekol, topluma öğüt verici, ahlaki değerler taşıyıcı, toplumu iyiliğe sevk edici vb. özelliklere sahiptir. Aslında Nâbî ve diğer şairlerden daha önce hikmetli; diğer bir deyişle didaktik şiirler Divan şiiri içerisinde yer almıştır. Ancak Nâbî, Koca Ragıp Paşa, Sabit ve Haşmet gibi şairlerle bu hikemî üslûp varlığını daha net ortaya koymuştur.

HAYATI

Hayatı hakkında bilgilere Ramiz, Şefkat, Şeyhülislam Arif Hikmet ve Fatin tezkirelerinde rastladığımız şairin asıl adı Mehmet'tir. Ramiz diğer tezkirelere nazaran Haşmet hakkında daha geniş bilgi vermiştir. Şair, İstanbul'da doğmuştur. Babası Yenişehirli Abbas Efendi'dir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Divan'ında I.

* Süleyman Şah Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, acolak@ssu.edu.tr

Mahmut'a sunduğu bir kaside bulunmaktadır. Bu kasideden yola çıkılarak yaşadığı tarih tespit edilmeye çalışılmıştır. I. Mahmut 1730-1754 yılları arasında tahtta bulunmuştur. Erken yaşlarda şiir yazdığı bilinen Haşmet hakkında çalışma yapanlar, bu tarih aralığından yola çıkarak şairin doğum tarihini 1720-30 yılları olduğu tahmin etmektedirler. İlk eğitimini babasından alan Haşmet, Arapça ve Farsça şiir yazabilecek kadar bu dilleri öğrenmiştir.¹

Şairin hayatı hikemî tarzın önemli temsilcilerinden; aynı zamanda bir devlet adamı olan Koca Ragıp Paşa ile birlikte şekillenmiştir. Küçük yaşlarda Haşmet'i gören Koca Ragıp Paşa, onun zekâsından etkilenip yanına almıştır. Bu dönemler şairin en güzel dönemleri olarak adlandırılabilir.

Koca Ragıp Paşa bilindiği gibi üstlenmiş olduğu her işi başarıyla yerine getiren yetenekli bir devlet adamı olması ile birlikte Nedim ve Şeyh Galip gibi devrinin önemli şairlerinden biri olarak da kabul edilmektedir. Paşa aynı zamanda bilime ve ilme önem veren birisi olarak bunların artmasına ve gelişmesine vesile olmak için bir kütüphane yaptırmıştır. Bu kütüphane etrafında da edebi bir meclis meydana gelmiş ve bu meclisin hâmişisi olmuştur.

Haşmet'in Paşa ile birlikte geçen güzel günleri, yazmış olduğu nükte ve hiciv dolu şiirleri yüzünden kısa sürmüştür. Hazır cevap bir kişiliği olduğu ise Şeyhülislam Arif Hikmet Tezkiresi'nde şu şekilde aktarılmaktadır: "Müsârün ileyh üdebâ-yı 'Osmâniye'nin birinci mertebede hazır cevâblarından olmakla letâ'if-i kesiresi hâlâ nakl-ı meclis-i yârân safâdır" (Çınarcı 2007: 44). Şairin sürgün edilişi, hakkında hiciv yazdığı kişilerin onu III. Mustafa'ya şikâyet etmesi ile başlar. Mehmet Süreyya ise sürgün ediliş sebebinin ve şeklini "Dilinin bozukluğu ve arkadaşlarını kötölemesi sebebiyle Şevval 1172'de Bursa'ya ve sonra Rodos'a getirildi. Sonra İzmir'e gönderilip tekrar Rodos'a getirildi (Süreyya 1996: 654)." şeklinde aktarmıştır. Süreyya'nın eserinin aksine diğer kaynaklar şairin önce Bursa'dan İzmir'e; İzmir'den sonra da Rodos'a sürgün edildiğini belirtmiştir.

Bütün kaynakların hemfikir olduğu bilgiler şu şekildedir: İlk olarak babasının İstinye'de bulunan yalısında ev hapsine mahkûm edilen şair, daha sonra Haşmet'le aynı suçtan hüküm giyen Nevres-i Kadim'le birlikte Bursa'ya sürgün edilir. Bursa'da, kendisini daha evvel himaye eden Koca Ragıp Paşa'ya affettirmek ve bu cezayı hak edecek bir şey yapmadığını belirtmek için kaside yazar. Bunun üzerine Paşa padişahı affedilmesi için ricada bulunur. Fakat padişah Paşa'nın ricasını kabul etmez ve Haşmet'in sürgünlüğü devam eder. Haşmet Bursa'da iken babası vefat eder. Burada babasından kalan mirası harcayarak nispeten iyi bir dönem geçirir; fakat mirasın bitmesinden sonra durumu daha da kötü bir hâl alır. Şair yaşamış olduğu bu kötü olaylar sonrası düşüş yaşar. Ramiz bu sürgünden bahsederken şairin şu beytini örnek verir:

Devrân virir mi kimseye şîrâze-i nizâm

Tâ sıkımayınca cendere-i ıztırâbla

Şair, "Elem-sıkıntı cenderesi ile kendisini sıkımayan, devrana düzen verebilir mi?" diyerek dönemin yöneticilerini eleştirmektedir. Ramiz, bu beytin talihsiz bir beyit olduğunu aktardıktan sonra şairin 1176 senesinde 5 yıl süreyle Bursa'ya sürgün edildiğini söyler. Şairin sürgün ediliş tarihi bir başka tezkireci olan Fatin Davud'da 1175 olarak yer almaktadır. Burada beş yıl kaldıktan sonra İzmir'e sürgün edilmiştir. İzmir'den de son olarak Rodos'a sürülen şair burada H.1182/M.1768 yılında vefat etmiştir. Ok atmada kılıç kullanmada usta olan şairin kabri, Murat Reis'in kabri civarındadır. (Erdem 1994: 78).

Bütün bu bilgilerin dışında kaynaklarda yer almamasına karşın Haşmet Külliyyatı'nı hazırlayan Mehmet Arslan, şairin şiirlerinden yola çıkarak Halep'e gittiğini

¹ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Arslan-İ. Hakkı Aksoyak, Haşmet Külliyyatı, Sivas 1994.

belirtmiştir. Halep'e gidiş tarihi muhtemelen Koca Ragıp Paşa'nın Halep valiliğinde bulunduğu 1754-1755 tarihleri arasında olmalıdır (Arslan-Aksoyak 1994).

ESERLERİ

1. Divan

Şair Divan'ını kendisi tertip etmemiştir. Haşmet Divan'ı, arkadaşı İmam-zâde Mehmed Said tarafından şair sürgüneyken tertip edilmiştir. İmam-zâde yazdığı mukaddimede, Haşmet'i sevenlerin Haşmet'in şiirlerini toplaması için kendisini teşvik ettiklerini belirtmiştir. Bunun üzerine İmam-zâde, Haşmet'e başvurmuş ve ondan kırk elli kadar şiir almıştır. Divan'ın yekûnünü oluşturan şiirleri ise başkalarından derlemiştir. Divan'ında üç bin beyit yer almaktadır. Divan 1861'de Kahire'de Bulak matbaasında tab edilmiştir.

Arslan, İmam-zâde'nin derlediği divanın Haşmet'in bütün şiirlerini içerdiği kanaatinde değildir. Çünkü Haşmet heccav ve sivri dilli bir şairdir. Ancak divanı incelendiğinde neredeyse yok denecek kadar az eleştirel şiir yer almaktadır.

Haşmet Divanı'nın kütüphanelerde 15 nüshası vardır. Divan'da kaside ve gazelerde ayrıntılı başlıklar görülür. Bu başlıkların Divan'ın tertip edilmesinden sonra divanı elde eden Haşmet'in kendisinin yazmış olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak bu başlıkların Haşmet'ten ziyade İmam-zâde tarafından yazılması muhtemeldir.

Önsözden sonra Divan'da 99 beyitlik Esmâ'ü'l-Hüsnâ, 80 beyitlik Esmâ'ü'n-Nebî manzumeleri, 41 bendlik kaside tahmisi, 31 beyitlik Busiri'nin kasidesine yazılmış olan tahmis yer almaktadır. Arapça şiirlerden sonra 19 kaside, 16 tarih, 5 tesdis, 8 tahmis, 256 gazel, 2 şarkı bulunmaktadır (Okay 1994: 423).

2. Vilâdetnâme-i Hümâyûn

I.Mahmut ve II. Osman'ın çocukları olmadığından yaklaşık 30 senedir Topkapı Sarayı'nda doğum şenlikleri yapılamamaktadır. Bu sebepten doğacak çocuğa büyük önem verilmektedir. I. Mahmut ve II. Osman'dan sonra III. Mustafa'nın Hibetullah isimli kızı doğunca yedi gün yedi gece süren eğlenceler tertip edilir. Düzenlenen eğlencelerin anlatılmasını isteyen Koca Ragıp Paşa, Haşmet'ten bu şenlikleri anlatan bir eser yazmasını ister. Bundan dolayı eser, yazılış sebebi ve tertibi bakımından diğer sûrnâmelerden ayrılır.

Altı makale ve bir hatime şeklinde yazılan eserin her bir makalesinde düğünün evreleri anlatılır. Ağır ve ağıdalı üslûpla kaleme alınan eserde renkli bir dil kullanılmış, ayrıntılara dikkat edilmiştir. Tespit edilebilen yedi nüshası bulunmaktadır. Eser Haşmet Külliyyatı içerisinde Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak tarafından (1994) Latin harflerine aktarılmıştır (Okay 1996: 423).

3. İntisâbü'l-Mülûk

Hâbnâme, Vâkıanâme adları ile de anılan eser, III. Mustafa'nın 1757 yılında tahta cülûs ettiği günün gecesi Haşmet'in görmeden hayal ettiği rüyayı konu edinmektedir. Rüyada özetle bütün dünya hükümdarlarının III. Mustafa'nın himayesine girmek istemeleri ve bu isteklerini Haşmet aracılığı ile padişaha arz etmeleri; padişahın bu istekleri kabul edip Haşmet'e "müfettişü'l-Harameyn" görevini bahş etmesi anlatılır (Okay 1996: 423).*

4. Senedü's-Şuarâ

Haşmet'in, dilin bütün güzelliklerini kullanarak, tefsir, hadis konularındaki bilgilerini ortaya koyduğu bir eserdir. Eserde aruz ve belâgatın bütün hususiyetlerini kullanır. Araştırmacıların Divan'ından sonra en kıymetli eseri olduğu hususunda hem fikir oldukları Senedü's-Şuara, Koca Ragıp Paşa adına dört bölüm ve bir hatime şeklinde yazılmış ve yine Paşa'ya sunulmuş bir eserdir. Reşat Ekrem Koçu (1940) tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (Okay 1996: 423).

Eserde şiirin Hz. Âdem ile birlikte başladığı, Kuran'ın birçok ayetinin aruz veznine tevafuk ettiği, cahiliye ve Asr-ı saadet şairleriyle İslam büyüklerinin şiire verdikleri önem* belirtilir ve eser Ragıp Paşa'ya övgüsüyle sona erer.

HİKEMÎ ÜSLUP

Aslı Arapça olan “hikmet”, kaynakların belirttiğine göre İbranice ve Süryanice'den gelmektedir. Hikmet, Hikem, Hikemî, Hikemîyyat gibi aynı kökten kelimeler sözlüklerde, hikmet ve felsefeyle ilgili hikmetli, içinde hikmet bulunan: hikemî sözler ve şiirler, felsefi konular, hikmetli sözler ve özlü sözler, hâkimlik ve bilgelik, her şeyi yerli yerinde yaratma vs. anlamlarına gelmektedir. (Mengi, 1991: IX)

İslamiyet ile birlikte “Din nasihattir.” hadisi çerçevesinde öğüt ve nasihat verme, İslamiyet'i benimsemiş kişiler arasında yaygınlaşmaya başlar. İslamiyet'in ortaya çıkışından günümüze kadar her dönemde İslâmî kaygıları anlatan nasihat ve öğüt verici eserler ortaya konulmuştur. Bu eserler didaktik olup insanları doğruya yönlendirici beyanların yer aldığı ürünlerdir. Hikemî üslup ise 13-17. yüzyıllar arasında kendisini kimi şairlerde göstermiş olmakla birlikte; tarz ya da günümüzde söyleniş şekli ile akım olmaya Nâbî ile başlamıştır (Horata 2007: 492). Günümüzde edebi, siyasi, içtimai alanlarda –izm ile biten birçok akım, yol, ekol vardır. Divan şiiri de eğer günümüz de ortaya çıkmış olsa idi Hikemîizm yahut Nâbîizm şeklinde isimlendirilmiş olması muhtemel olacaktır.

Mengi, Türk hikmetinin özelliklerini şu şekilde sıralar:

“Türk hikmetinde âlem birbirinin karşıtı olan ve gerçekte birbirini tamamlayan iki prensibin varlığıyla izah edilir. Bunlar “Gök Tanrı” ve “Yağız Yer”dir. Başlangıçta karışıklık içerisinde, bir bütün hâlinde bulunan iki prensip sonradan birbirinden ayrılmış, gök ve yer belirmiş, aydınlıkla karanlık, erkek cevherle dişi cevher ortaya çıkmıştır. Birbirine tamamen zıt olan bu güçlerin birleşmesinden de insan vücut bulmuştur. Türk hikmetinde, sükûnun, huzurun, mükemmelliğin sembolüdür. O, insanoğlunun erişmeyi dilediği son hedef amaç, yani insanlığın ülküsüdür. ... Türk hikmetinde insan, zıt prensiplerin düzenine uygun olarak yaşadığı sürece mutludur. Bu düzen içerisinde arzu, yok edilmesi gereken bir güç değil ama insanoğlunu ülküye yükseltecek olan kanattır. Oysa Yunan hikmetine göre insan tabiat düzeni içerisinde bir oyuncak gibidir. Arzularını yok etmeli varlık karşısında nefsinin öldürmelidir. İnsanın kişisel iradesiyle bu düzende değiştirebileceği bu düzene katılabileceği hiçbir şey yoktur.

İslami Türk hikmetinde düşünce derûni karakterlidir. Kişinin içe dönüşünü, içten duygusunu ifade eder.” (1987: XI)

Mine Mengi, hikmeti bir ekolden ziyade felsefi bir akım olarak değerlendirmektedir. Ancak Türkler, İslamiyet'ten önce de olan dini karakterlerini koruma özellikleri sebebiyle bu felsefeyi dini değerler çerçevesinde ortaya koymaktadırlar.

Hikmet, bütün bu bilgilerin yanında Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve yıkılış dönemlerinde kendini edebi eserlerde göstererek hikemî üslup dediğimiz şiir tarzı olarak tezâhür etmiştir. Bu edebi eserler vasıtası ile öğüt veren şair ve nasirler daha evvelki asırlarda da vardır. Atabetül-Hakâyık gibi ahlakî konulu eserlere her yüzyılda rastlamaktayız. Bunlara Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alâ'î'si, Güvahi'nin Pendnâmesi gibi pendname ve nasihatname gibi eserleri de örnek olarak gösterilebilir.

17. yüzyıl ve sonrasında verilen eserleri bu eserlerden farklı kılan ise bu üslûbun dönemin içtimai, sosyal ve politik hayatı ile birlikte paralellik göstermesidir. İmparatorluk duraklama dönemine girmiş, sosyal hayatta aksaklıklar ortaya çıkmış, toplumsal sarsıntılar meydana gelmiştir. Bu tip anormal olaylara verilebilecek örnekler çoğaltılabilir. Hikemî üslûbun kurucusu olarak kabul edilen Nâbî de bu tip toplumsal olayların başladığı dönemde doğmuştur. Şiirlerini tefekkür ve hikmete yönelik olarak

ortaya koyan şair öğüt ve nasihat vermek için zaman zaman ayet ve hadisleri; zaman zaman da atasözleri ve deyimleri hekimane şiirler yazmak için kullanmıştır.

Hikemî tarz şairler, hikemî olmayan şiiri tanımlarken “hikmet ve hakikatten yoksun bir şiir, ağını sudan balıksız çekmeye, içi boş bademe, kokusuz laleye, çocuktan kesilmiş kadına, nakışı olmayan sade bir yüzüğe, dilberi olmayan meclise benzer” ifadelerini kullanırlar (Yorulmaz 1996: 13).

Nâbî ve döneminin ünlü paşalarından olan Koca Ragıp Paşa'nın hekimâne şiirlerinden birçok şair etkilenmiştir. Bunların divanlarında ve mesnevilerinde bu tip şiirlere bazen çok az bazen da yoğun bir şekilde rastlarız. Şairler ihtiyaçlar ölçüsünde kendilerinden evvel ortaya konan mazmun ve sanatlardan farklı olarak kendilerine has ürünler ortaya koymaya çalışmışlardır.

Divan edebiyatında Nâbî'den önce Bağdatlı Rûhî ve Necâtî hikemî şiirler yazmış büyük şairlerdir. Yorulmaz, daha da geriye giderek bu şairlere Yunus Emre ve Mevlana'yı da örnek vermektedir. Ancak Nâbî ekolün kurucusu kabul edildiği için ondan etkilenmiş şairlere: Sabit, Seyyid Vehbi, Tarihi Raşid, Samî, Çelebizade Asım, Münif, Hâmî, Koca Ragıp Paşa, Haşmet, Fitnat Hanım, Sünbülzade Vehbi, Sürûrî, İzzet Molla gibi sanatkarları örnek verebiliriz.

İsmi zikrettiğimiz şairlerden Koca Ragıp Paşa, Fitnat Hanım ve Haşmet aynı dönemde birlikte ürün veren şairlerdir. Hatta üçü arasında derin bir muhabbetin olduğu ve bu üç şairi içeren fıkraların yer aldığı kaynaklar, araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Sünbülzade Vehbi ise tıpkı Nâbî gibi hikemî şiirlerini divanından ziyade yazmış olduğu Lütfiyye adlı mesnevisinde ortaya koymuştur.

Makalemize esas alınan Haşmet ise Nâbî, Koca Ragıp Paşa ve Sâbit'ten sonra kronolojik olarak değerlendirildiğinde dördüncü şairdir. Haşmet'in Dîvân'ında tespit edebildiğimiz hikemî şiirlerini inceleyeceğimizden ötürü edebi şahsiyetine ayrıca değinmeyeceğiz.

Haşmet Dîvânı'nda Hikemî Tesirle Yazılmış Şiirlerin İncelenmesi

İncelememize esas olarak aldığımız Haşmet Divanı, Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak tarafından neşredilmiştir. Haşmet'in muhtemelen mecmualarda yahut kayıt altına alınamamış ve Divan'da yer almayan şiirleri de vardır. Ancak biz şiirleri hikemî açıdan değerlendirirken bahsi geçen çalışmayı temel aldık.

Şiirler tespit edilirken Hüseyin Yorulmaz'ın hazırlamış olduğu “Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemîyyat” adlı eseri yol gösterici olarak kabul edip; kendi tespit edebildiğimiz şiirlerin yanında bu kitapta var olanlara da makalemizde yer verdik.

İnceleme²

Klasik Türk şiirinde nasihat etmek ve topluma bilgi vermek amacı ile yazılan didaktik şiirlere “hikemî şiir” adı verilir. Bu tarz şiirler Divan şiirinin başlangıcından sonuna kadar birçok şair tarafından norm kabul edilmiş ve şiirlere bu normları aksettirmişlerdir. Ancak bu şiir tarzı 17. yüzyılda Nâbî ile bir ekol olmuş ve ondan sonra gelen şairler tarafından da benimsenmiştir.

Haşmet,* Nâbî'den etkilenmiş bir şair olarak hâmîsi olarak kabul ettiği Koca Ragıp Paşa'nın da etkisi ile -her ne kadar ömrü heccavlığı sebebiyle sürgünlerde geçse de-* nasihat verici bir üslûp kullanmıştır. Halk ağzında bilinen atasözlerini ve deyimleri sık sık kullanmış, toplum içerisinde var olan adetleri şiirlerinde işlemiş, ayet ve hadisleri yol gösterici olarak kabul etmiştir. Nâbî ve Koca Ragıp Paşa'dan etkilenen şairin hayatında bir diğer önemli şair ise Fitnat Hanım'dır. Hikemî üslûba dair özelliklerinden

² Şiirler incelenirken kısaltmalar şu şekilde yapılmıştır: **K**: Kaside; **G**: Gazel; **T**: Tarih; **TH**: Tahmis;

TK.B: Terkîb-Bend; **M**: Mukaâttat.

bahsederken Fitnat Hanım'la olan ilişkilerini belirtmekte fayda vardır. Zirâ üslûbunun çerçevesini bahsi geçen tüm bu şairler ile oluşturmuştur.

Hikemî şiir genellikle sadece didaktik temelli bir şiirmiş gibi açıklanagelmiştir.* Ancak hikemî tarzı şiâr edinmiş şairlerin divanları okunduğunda sözlüklere dahi başvurulmadan kendisini ortaya çıkaran hikemî hisler vardır. Elbette hikemî şiir didaktik şiirdir. Ama öğreticiliğin dışında men edici, yol gösterici, eleştiren, günümüzde olduğu gibi yaşanan olumsuz bir durumda açıklamalar yapan kanaat önderliği rolü de yadsınamaz derecededir.

Haşmet de bir önceki paragrafta bahsettiğimiz gibi dünya nimetlerinin geçiciliği, nefse uymanın zararları, dünya için hırs etmenin lüzumsuzluğundan bahsetmektedir. Belki de ömrünü sürgünlerde geçirmesine sebep olan padişahlara ve şöret sahibi kimselere seslenerek o makamların geçici olduğunu dile getirmesi, ömrünün dünyadaki güzel günlerinin son bulmasına sebep olacaktır. Rüşvetin ve iltimasın toplumu ne hâle getireceğinden bahsederken esnafın halkı dolandırdığından şikâyet eder. Yer yer şûh bir eda ile şiir yazan şair Dîvân'da kimi yerlerde sûfî bir hâle bürünüp Allâh'ın isimlerinin eşya üzerindeki izlerinden bahsedip, ibâdet etmenin önemine vurgu yapmaktadır. İmânın şartlarından biri olan kader ve kazaya inanır ve her şeyin bu çerçeve içerisinde geliştiğini belirtir, ancak bunların yanında diğer divan şairleri gibi felekten de şikâyet etmeyi ihmâl etmez.

Tevâzû, mü'min kişinin önemli özelliklerinden biridir. Tevâzûnun yanı sıra başkalarının kusurlarını örtme, hâline şükretme, nimetin asıl sahibini bilme de mü'minde bulunması gereken vasıflardandır. Haşmet şiirlerinde bütün bu vasıfları inceden inceye işlemiş ve bir nevi hayatının iki döneminin farkını ortaya koymuştur. Nitekim hayatının ilk kısmı bolluk içinde huzurlu iken ikinci dönemi sürgünde ve sefâlet içinde geçmiştir. Hayatının iki döneminin mukayesesini iyi yapmış olan şair, şiirlerinde hayatın her şeye açık olduğunu, yarının neler getireceğini kimsenin bilemeyeceğini dile getirmiştir.

Bu genel değerlendirmeden sonra Haşmet'in Divanı'ndan tespit edebildiğimiz ölçüde yer verdiğimiz şiirlerin, Haşmet'in hikemî üslûbunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı muhakkaktır.

İlgili beyitler çeşitli başlıklar altında toplanmıştır. Bu başlıklar Haşmet ve kendisinden önce veya sonra hikemî tarzda şiir yazan şairlerin ortak olarak önem verdikleri temel konulardır. Şiirlerin bu bağlamda değerlendirilip nesre çevrilmesinin meseleyi izah açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Atasözü ve Deyimler

Şiirlerde atasözü ve deyim kullanma geleneği Türkçe yazılan ilk şiirlerden itibaren bolca görülebilen bir şiirsel unsurdur. Nabî ve Koca Ragıp Paşa'dan sonra Sabit ve Haşmet gibi şairler, evvelden beri kullanılan bu değerli kaynağı şiirlerinde sık sık kullanmışlardır. Bir kısmı günümüzde, bir kısmı ise şairlerin yaşadığı dönemde kullanılan birçok deyim ve atasözüne Haşmet Divan'ında rastlamaktayız.

Haşmet diğer hikemî şairlere nazaran deyim ve atasözünü daha fazla kullanmıştır. Ancak makalenin sınırını aşacağı için günümüz toplumunda kullanılan ve bilinen bir kaç örneği almakla iktifâ ettik:

Emr-i dünyâ için etme telef âb-ı rûyun

Haşmetâ var yürü çirk-âb-ı fenâyâ batma (G.232/6)

Ey Haşmet! Dünyanın istekleri için yüz suyunu boş yere harcama. Var yürü git sakın yokluğun pis suyuna batma.(Yüz suyu deyişi.) (Aksoy, 2007: 1138)

Gerdenin öpdür bana varsa günâhı boynuma

Böyle pâkize güneş düş-ı dile zîver gibi (G.258/4)

Boynunu bana öptür eğer bunun günahı varsa benim boynuma, zirâ böyle temiz günah gönül âlemine sūs gibidir. (Günahı boynuma.) (Aksoy, 2007: 826)

Tekmîl-i kusûr etmedir âyîn-i mahabbet

Noksâna nazar eyleyen ahabâb degildir (G.88/2)

Muhabbet meclisi kusurları örtmedir, çünkü kusurları gören dost değildir.

Dilde yek-dâğ-ı hevesle aşk-ı yâr olmaz bedîd

Bir çiçekle mevsim-i tâb-ı bahâr olmaz bedîd (G.219/45.1)

Gönülde hevesin tek zerresi ile yar aşkı kalıcı olmaz; aynen bir çiçekle güneşli bahar mevsiminin sürekli olmayacağı gibi. (Bir çiçekle yaz gelmez: Küçük bir başarı insanın mutlu olması için yeterli değildir. Mutlu olmak için sürekli başarı ve devamlılık gerekir.) (Aksoy, 2007: 193)

Dürr-i nazmı sen bilirsin nakd-i lutfu ben kulun

“Kadr-i zer zer-ger şinâsed kadr-i gevher gevherî“ (T.11/43)

Nazım incini sen bilirsin (fakat) lütuf parasını ben kulun bilir, [çünkü ben şairim sen ise lütuf edensin.] altının değerini kuyumcu, incininkini de inci tacirinin bildiği gibi. “Kadr-i zer zer-ger şinâsed kadr-i gevher gevherî” cümlesi Haşmet’ten önce de şairler tarafından sık sık kullanılan bir deyimdir. Kısaca “altının kıymetini kuyumcu, mücevherlerin değerini de cevâhirci bilir.” anlamına gelmektedir. Bu deyim 16. yüzyılın son dönemlerinde yaşamış olan Süheyli ve 17. Yüzyılın büyük şairi Nef’î de kullanmıştır. Görüldüğü üzere Haşmet de Farsça olan bu mısraı şiirne derc etmiş bir şairdir. Bu söz bir nevî kelâm-ı kibâr olup halk arasında da yabancı bir dilde olmasına rağmen sık sık kullanıldığına dair anılar da ve münşeât türü eserlerde bilgiler bulunmaktadır.

Ber- taraf râbita-i meyl-i vatan gönlümden

Şîve-i keşmekeş-i hecr ile kırdık reseni (K.148/22.14)

Vatanın meyline bağlılık gönlümden gitti, ayrılık karışıklığının şivesi ile ipi kırdık. Ayrılık hasretinin gönlüme vermiş olduğu karışıklıkla vatan hasretine olan özlemimi unuttum bağımı kopardım. (İpini kırmak: Bulunduğu yerden ayrılmak.) (Aksoy 2007: 882)

Allâh Allâh nedir ol nûr-ı mücessem dediler

Görmemiş mislin anın hem ne görür çeşm-i cihân (.1/7)

Dünyada gözünü görenler daha önce (böyle bir göz) görmedikleri için şaşırıp Allah Allah deyip gözün için büyük bir nur dediler. (Benzeri olmamak deyimi.)

Yaramaz yarasına kendi çerâğı kişinin

Merhem olmaz dil-i pervâneye kâfûr-ı şem (G.132/2)

Kişinin mumu kendi yarasına derman olmaz tıpkı yanıp süzülmüş mumun etrafındaki pervânenin gönlüne merhem olamadığı gibi. (Mum dibine ışık vermez) (Aksoy, 2007: 393).

Rutûbet-mendî-i devlet eder îrâs-ı hamûşî

Derûn-ı kâse lebrîz olsa âvâz-ı tanîn olmaz (G.94/2)

Devletin nemliliği ses çıkarmaz hâle getirir tıpkı ağzına kadar dolu tenekenin tınlama sesi çıkarmadığı gibi. (Dolu teneke ses çıkarmaz) (Aksoy 2007: 246).

Ekdigin biçmedesin resm ü reh-i hâk budur

Sen de ma-dûnuna rahm eyle ki rahmet bulasın (G.158/2)

Ektiğini biçersin doğru ve bilineni budur, sende bunun gibi acı ki sana da (Allah) acısın. (Ektiğini biçmek) (Aksoy, 2007: 395).

Etmez âlî-nazar âlemde nigeher her sayda

Ekseri beste olur dîdesi şehbâzların (G.197/2)

Dünyada her avcıya yüce bir nazarla bakma, zirâ yiğitlerin genelinin gözü kara olur. (Gözü kara olmak) (Aksoy, 2007: 882).

Hem-zebândır getiren ehl-i dili nutka yine

Lâl kadrin bilemez nâtıka-perdâzların (G.197/4)

Gönül ehlini konuşturabilmesi aynı dili konuşuyor olmasındandır, zirâ dudaklar düzgün ve dokunaklı söz söyleyenlerin kıymetini bilmez. (Aynı dili konuşmak.) Aynı dili konuşmak deyimi insanların ikili ilişkilerinde sık sık kullandığı bir kelime grubudur.

İnsanlarla anlaşabilmek ve barış içinde huzurla yaşamak aynı dili konuşmaya bağlıdır. Şair bu duruma vurgu yaparak insanların birbirlerine ehl-i dil yani gönül ehli olabilmelerini aynı dille konuşuyor olabilmelerine bağlamaktadır. Her güzel söz insanlar için bir şey ifade etmeyebilir. Öyle bir söz olmalıdır ki -günümüz tabiri ile söyleyecek olursak- karşımızdaki insanla aynı frekanstan konuşulmalıdır.

İş başa düştü kayd-ı ser oldı bana terâş

Kesdi dilin o berber bâ-ser berâberi (G.251/2)

O berber başı ile beraber gönlünü kesti. İş başa düştü traş işi benim başıma kaldı. (İş başa düşmek.) (Aksoy 2007: 884)

Derler âlemde işin yog ise bârî şâhid ol

Ben de gûş etdim anı geldim şehâdet etmege (M.8/2)

Dünyada bir söz vardır: işin yoksa bari şahit ol, ben de bunu duyunca şahitlik etmeye geldim. (İşin yoksa şahit ol, paran çoksa kefil ol.) (Aksoy 2007: 330)

Şair bu beyitte ilgili atasözünü kullanarak içinde bulunduğu fakirliği dile getirmektedir. Atasözünün ortaya çıkışı ise kısaca şöyledir: “Tanık, ikide bir mahkemeye çağırılır, işini, gücünü bırakıp gider. Kefil de asıl borçlunun borcunu ödememesi dolayısıyla bu parayı ödemek zorunda kalır. Onun için tanıklık boş oturan kimselerin, kefillik parası çok kimselerin işidir.” Şair tanıklığı tercih ederek aslında boş olduğunu ve fakir bir durumda bulunduğunu ifade eder. Bu atasözü bazı şairlerce “İşin yoksa şahit ol, borcun yoksa kefil ol.” şeklinde de kullanılmıştır.

Şübhe yok dilde budur mâ-hasal-ı efkârım

Bana halkın nazarı degdi inâyet-kârım (K.22/30)

Yardımda bulunanım (Koca Ragıp Paşa) anladım ki bana halkın nazarı değdi, hiç şüphesiz ki düşündüğüm zaman ortaya gönülden çıkan budur. (Nazar değmek.) (Aksoy 2007: 972)

Jâj-hâyın anasın agladır erbâb-ı samem

Ben tahammülde kusûr etmem er oğlu ersem

Saçma sapan sözler sağır kimselerin bile anasını ağlatır, ancak ben er oğlu ersem buna sabrederim. (Er oğlu er olmak (Aksoy 2007: 529); saçma sözlerin sağır kimselere bile zarar vermesi; anasını ağlatmak (Aksoy 2007: 574); Saçma söz: (Aksoy 2007: 1022).

Hikemî Şiir

Üslûb-ı hakîme o kadar kudreti var kim

Bîm-i seferi halet-i zevk-i hazar eyler (K.7/35)

Hikemî üslubun o kadar kudreti var ki, sefer korkusunu evde bulunma zevkine dönüştürür. Sefer, savaşa gitme; hazar ise evde bulunma ve barış anlamına gelir. Şair, hikemî tarz şiiri mübalağa yoluyla ölüme meydan okuyan askere güven veren bir özelliğe benzetir. Aslında şair hikmetli sözün önemine vurgu yapmaktadır. Bütün bir karmaşa içerisinde söz ile sulh sağlanabilir, insanın iç dünyası sahil-i selâmete ulaşabilir demek ister.

Eşâr-ı hikem-senci şeref-nâme-i hikmet

Her nutk-ı latîfi dür-i şeh-vâr-ı fazîlet (K.12/18)

Söylenen hikmetli şiirler hikmetin şerefli sözleridir, lütufla söylenen sözlerin hepsi ise fazilet padişahının incisidir.

Çıkıdık Halep'den eşheb-i himmetle Haşmetâ

Düşdüm o şeh-levendim ile Üsküdar'a dar (G.59/5)

Ey Haşmet, o boylu poslu himmet atı ile Halep'ten yola çıkıp Üsküdar'a zor geldik. Halep divan şiirinde genellikle ticari hüviyeti ile anılagelmiştir. İstanbul, Edirne ve Şam gibi önemli bir Osmanlı şehridir. Büyük bir ticaret merkezi olan Halep'te kumaşın önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan Hikemî şiirin kurucusu olarak kabul edilen Nâbî ve ondan sonra gelerek onu örnek alarak şiir yazan şairler açısından Halep ve

Halep kumaşı şiirlerinde sık kullandıkları iki önemli husustur. Şiirlerini genellikle kıymetli olan Halep kumaşına benzetirler. Bu bakımdan Haşmet'te kendisinin Halep'ten yola çıktığını belirterek hikemî mizacı kendisine üslûp olarak benimsediğini dile getirir (Kurnaz, 2007: 618).

Hakîmâne mizâc-ı nâsı eyler kendine dil-bend

Yapanlar şerbet-i dînâr-ı ihsân ile dârûsun (G.195/5)

İhsan parasının şerbetini deva yapanlar, insanın mizacını hikmetli bir şekilde kendisine bağlar. Şair bu beyitte hikmeti -dolayısıyla hikmetli sözleri- şerbete benzetmektedir. Şerbetin tatlılığını kullanarak hikmetli sözlerin de insanda hoş bir lezzet bırakacağı kanaatindedir. Tatlı sözün dertlere deva olacak bir ilaç hükmünde olduğunu belirtir. Beyitte dikkati çeken bir diğer husus da hikmetli sözlerin etkileyici bir şekilde insanı gönülden (dil-bend) bağlamasıdır. Onu mizac edinenler veya o mizaçta kimselerin etkisinde kalan insanlar bir bağlılık içinde o sözlere uymaya çalışmaktadır.

Allâh'ın İsimleri (Esmâ'ü'l-Hüsnâ)

İslâmî toplumlar, âlemde gördüğü, hissettiği ve duyduğu bütün eşyada Cenâb-ı Hakk'ın zâti ve subûtî sıfatlarının eşsiz yansımalarını temaşa eder. Âdem'e ve âdemoğluna bütün varlıkların isimlerini öğreten Cenab-ı Hak, kendisine ait güzel isimlerle de zâtını, efalini ve sıfatlarını en şerefli mahlûku olan insanların idraklerine yaklaştırmayı dilemiştir. Bu yüzden "Allâh'a gerçek anlamda inanmak ve [O'nu] tanımak; O'nun varlığını kabul etmenin yanı sıra, sahip olduğu isim ve sıfatları da bilmeyi ve bu isim ve sıfatların varlıklar âlemindeki yansımalarını görmeyi gerektirir" (Dikmen 2012:5).

Genel olarak doksan dokuz olarak bilirse de henüz tam olarak sayısı belirtilemeyen; yaratılanların en şerefli olanı olarak Allâh'ın isimlerini; dolayısı ile özelliklerini sevgi ve heyecanla şiirleri ile insanlara aktarmaya çalışırlar. İslâmî edebiyatlarda özellikle Türk kültür ve edebiyatında Allâh'ın varlığını, birliğini, isim ve sıfatlarını, bunların çeşitli tecellilerini, O'nun yüceliğini ve övgüsünü konu edinen çeşitli edebî türler meydana gelmiş ve bu alanda çok zengin örnekler edebiyat tarihindeki müstesna yerini almıştır. (Selçuk 2013) Allâh'ın isimleri müstakil eserler içerisinde yer alabildiği gibi divanlarda kasideler, gazeller vd. içerisinde de sık sık yer almakta; O isim çerçevesinde beyte anlamlar yüklenmektedir.

Haşmet de bu bağlamda derûnî bir saygı içinde şiirinin anlam dünyasını sık sık Allâh'ın çeşitli isimlerini anarak oluşturmuştur.

Sabâhü'l-hayr-ı nusret pertev-i vech-i hümâyûnun

Berîd-i avn-i Hak ceyş-i zafer-kîşinde pîş-âheng

Zaferin hayırlı olan sabahı padişahın çehresinin nurudur. Hak yardımının habercisi ahenkle ordunun zaferinde en öndedir.

İtirâf üzre olan sehv ü kusûr erbâbı

Vâsıl-ı mertebe-i mağfiret-i Gaffâr'dır (K.13/3)

Yanlış ve hatalarını itiraf eden kişiler, Allâh'ın affının mertebesine ulaşmışlardır. *Kusur ve hata erbabının itirafının üzerinde olan affedici olan Allâh'ın affının mertebesine kavuşmadır.* Tövbe etmek önemlidir ama tövbeye layık olmak tövbenin kabul edilmesinden daha önemlidir.

Sana ihsan edip ol feyzi Cenâb-ı Bârî

Cümlelerin hâli degil hâsiye-i ebrârdır (K.13/20)

Yüce Yaraticı'nın bereketlerinin sana ihsan olması herkese değil, hayır sahiplerine hastır.

Bildirir hayr u şeri sîr-i sarîr-i kilki

Döndürür Hakk'a dili nagme-i nây-ı tevfiğ (K.14/27)

Ezel kaleminin sesinin şöhreti hayrı ve şerri bildirir, Tevfik neyinin nağmesi gönülleri Allâh'a döndürür. Hakk, kelime olarak aynı zamanda bir şeyin üzerine çelik kalemle yazı veya resim oyma anlamına gelir. Buradaki kalem Cenâb-ı Hakk'ın kader kalemidir.

Pertev-endâz olıcağ gurre-i şehri-i Ramazân

Yakdı kandîl-i dili şule-i şem-i Gufrân (K.20/1)

Allâh'ın affediciliğinin mumunun ışığı gönül kandilini yaktı. Ramazan ayının parlaklığı nur gibi olacak.

Avn-i Bâriyle suûbetli bir emre kullan

Uhdesinden gelemezsem o zamân tazîr et (K.22/57)

Üstesinden gelemeyeceksen o zaman Allâh'ın yardımıyla ve izniyle emret ve cezalandır. Ta'zir: Şer'î hükme göre cezalandırma, dövmek ve hapse atma.

Bak gittigimiz mesleke bak meslek-i Hakk'a

Hakkâ yolumuz râst-rev-i dûzahiyândır (K.23/49)

Bir Hakk'ın mesleğine bak bir de bizim mesleğimize bak, bizim Hakk'a giden yolumuz azap meleklerinin yolundan geçmektedir.

Tâc u tahtın ede mesûd u mübârek Bârî

Ey şehen-şâh-ı kerem-pîşe mekârim-unvân (T.1/1)

Ey cömertlerin öncüsü olan padişah, Yaratıcı olan Allah, taht ve taç ile seni mesut ve mübarek etsin.

Pes bu devlet bize Bârî'ye teşekkür edelim

Zât-ı pür-cûdunu Hak eyledi dehre ihsân (T.1/27)

Hakkın, onun cömertliklerle dolu zatını dünyaya ihsan eylemesi, devlet olarak bize yeter, Barî'ye şükredelim.

Olsun o zât-ı nükte-dân tevfiğ-yâb-ı Müsteân

Îd eyledi hâcet-verân feth oldu hep müşkülleri (T.7/9)

İhtiyaç sahiplerinin tüm zorlukları çözüldü ve onlar bayram etti, o nüktedan kişi yardım istenenden (Allâh'tan) yardım görsün.

Eyler dili pür-neş'e-i keyfiyyet-i Gufrân

Verse tarab-ı tevbeye revnak güneş-i mest (G.25/2)

Sarhoşluk günahının tevbe sevincine güzellik vermesi, Allâh'ın affının keyfiyeti insanın gönlünü çok sevinçli eder. Şair, Allâh'ın affediciliği karşısında son derece sevinmektedir.

Hakk'a tefvîz-i emir pîşe-i efkârımdır

Kâle-i terk-i sivâ râyic-i bâzârımdır (G.72/1)

Hakk'ın verdiği emirlere uymam düşüncemin alışkanlığındandır, gayrı (Allâh'tan başka herşey) terkin kalesi pazarımın değeridir.

Oldu güşâde-rû dile bâb-ı murâdımız

Dergâh-ı lutf-ı Bârî'yedir istinâdımız (G.100/1)

Açık yüzlülük gönlümüze murad kapısı oldu, Yaratan'ın lütfunun evi bizim dayanağımızdır.

Rabt eder Hakk'a dili işkestelik

İltiyâmı gör şikâf-ı yâreden (G.182/2)

Kırık gönüllüler Hakk'a bağlanır, sevgilinin açtığı onulmaz yarayı gör.

Zât-ı Hakk'ı gösterir mirât-ı dil

Safvet ile Haşmet-i bî-çâreden (G.182/5)

Çaresiz Haşmet'in saflığının gönül aynası Hakk'ın zatını gösterir.

Mükâfât eyledi Bârî vücûdun ile dünyâya

Terâzû-yı kaderde kabz u bast olmakda dengâ-deng (K.5/9)

Yaratıcı olan Allah seni dünyada yaratarak mükâfatlandırdı, kader terazisi inip kalkarak denk olmakta.

Oldu her câmi-i vâlâ cebel-i Nûr'a nazîr

Her minâre şecer-i Tûr gibi şule-feşân (K.20/3)

Her kutsal câmî Nur dağına nazîr oldu, her minare ise Tur dağının ağacı gibi ışık saçmakta.

Ede mesned-tırâz-ı şeh-nişîn-i saltanat Bârî

Bu eyvân-ı felek turdukça ol şâh-ı saf-ârâyı (T.11/12)

Bu feleğin binası asker saflarını süsleyen padişaha durdukça yüce Yaratıcı saltanat balkonunu süsleyen dayanak yapar.

Haşmet Allâh'ın isimlerini kimi zaman sıfat kimi zaman da fiil olarak kullanır. Bir ismini bir kere kullanırken Bârî gibi Allâh'ın "Cömertlik ve lütuf" sıfatını birçok kez şiirinde yer vermeyi tercih eder. Bu şüphesiz ki Allâh'ın yardımını da dileyerek içinde bulunduğu durumdan kurtulmak istemesindedir. Aynı zamanda da insanlara yaşamış olduğu tecrübelerden yola çıkarak nasihatte bulunur. Haşmet'e göre insan Cenâb-ı Hak karşısında hiç olmalıdır. Bir nimet, olgu, olay veya durum Allah dilerse olur, istemezse olmaz.

Allâh'ın Sıfatları

Olmaga hemân nâmiye-bahşâ-yı isâbet

Hürşîd-i felek re'yini nûr-ı basar eyler (K.7/29)

Hemen hızla artan bağıslama olmaz, feleğin güneşi ışığını gözün nuru eyler.

Kelâmın zübde-i fetvâ kıyâmın umde-i takvâ

Vücûdunla cihân cilve-nümâ-yı itibâr olsun (K.18/3)

Sözlerin fetvanın en değerlisi, kıyâmın takvanın dayanağı, varlığın ise dünyanın cilve gösteren desteği olsun.

Tavf-ı dergâh-ı şehen-şâha kıyâm ettikçe

Güyyîâ magfirete tâ'if-i beytül-haremim (K.22/51)

Şahların en yücesinin dergâhının tavafında kıyam ettikçe güyâ "beytül-harem halkı" gibi affedileceğim.

Bir bâde ola neşve-i ser-şârî dem-â-dem

Versin dile şevk-i ebedî bezm-i kıdemden (K.23/22)

Bir şarap olsun ki her vakit ağzına kadar mutluluk dolu olsun. Gönüle kıdem meclisinden sonsuz şevkler versin.

Kendin bilen eyler mi nazar nakş-ı vücûda

Vârestedir erbâb-ı bekâ hayl u haşemden (K.23/24)

Yaratılan vücuduna kendini bilen kişi hiç bakar mı? Sonsuzluk sahibi kişiler boş güruhtan olmaktan kurtulmuşlardır.

Nûr-ı basarı ayn-ı basîret ile pür kıl

Ey dil ikilikden hazer eyle hazer eyle (K.23/29)

Ey gönül basiret aynanı göz nuru ile doldur, ikilikten sakın ikilikten sakın. Gönül aynanda kendini görme, basiret basarı ile aslolanı gör ve bu ikilikten uzak dur.

Dil-hâhı gibi var mı murâda eli ermiş

Meczûmdur âlemde Hudânındır irâde (K.23/112)

Miskinlerin gönül isteğine eli varıp muradına ermiş olanı var mı, dünyada irâde Allâh'ındır.

Maâş kaydına düşmek abesdir ey gâfil

Olur mu murg-ı kafes kisb-i daneye mâ'il

Simât-ı matbah-ı Kudret dü-âleme şâmil

Taraf taraf dil olurken bu nimete vâsıl

Bu kâr-zâr-ı emelde aceb savaşımlar var (TH.2/2)

Ey gafil maâş peşine düşmek abestir, kafes kuşunun yem kazanmaya istekli olması mümkün müdür? Kudret mutfağının yemekleri iki âleme de yeter, her taraf bu nimetlere kavuşurken emel kârî ve zararı savaşımızın olması nedendir.

Sûret-nümâ-yı nakş-ı zuhûr âlem-i hudûs

Pertev-pezîr-i nûr-ı kıdemdir dem-i hudûs (G.30/1)

Âlemin yeniden ortaya çıkması görünen nakşın suretlerinin meydana çıkmasındandır. Zamânın sonradan ortaya çıkması ise ebedi ve ezeli nurun ışık vermesindedir.

Etmedin hüsn-i nazar bana neden i'râzın

Bize körlük müdür ey nûr-ı basar igmâzın (G.152/1)

Bana neden hoş bakıp yüzünü dönmedin, ey gözün nuru! Bizi ayıplaman körlüğümüzden midir?

Böyle asırda arz-ı hünerden çi fâ'ide

Deycûr-ı şebde nûr-ı basardan çi fâ'ide (G.211/1)

Böyle bir zamanda marifet göstermekte ne fayda var, karanlık gecede göz nûru olsa ne fayda var.

Bulduk vücûdu rütbe-i nisbetde bi-kusûr

Hilat-be-dûş-ı câh-ı bekâyım fenâ ile (G.223/2)

Biz vücûdu bizden üstünlere göre kusursuz bulduk, ben yokluk ile sonsuzluğun makamının rütbesinin en yükseklerindenim.

Kulun İsyanı ve Günahı; Allâh'ın Onu Affetmesi Meselesi

Peygamberler dışında hiç kimse yoktur ki günah işlemesin. Bu bakımdan dinimizde asıl olan günahsız olmak değil, günah için af ve mağfiret dilemektir. Ancak bu af sadece Allâh'tan dilenebilir. Şairler bu durumu bazen isyan edip daha sonra bu isyandan dolayı af dilerkenki* hâllerini tasvir ederek şiire aksettirirler.

Hikmet şairleri Hâkim-i Zülcelâl'in sonsuz rahmetinin hudutsuz olduğunu, tövbe eden kullarına karşı nasıl merhamette bulduklarını defaten dile getirmişlerdir:

Kulda kim her ne kadar zelle vü isyân vardır

Anı afv etmese erbâb-ı mekârim ârdır (K.13/1)

Kulda her ne kadar yanlış ve isyan olsa da onun günahlarını affetmek cömertlik sahibinin bir namusudur.

İtirâf üzre olan sehv ü kusûr erbâbı

Vâsıl-ı mertebe-i mağfiret-i Gaffâr'dır (K.13/3)

Kusur ve hata sahiplerinin itirâfının üzerinde olan, affedici olan Allâh'ın affının mertebesine kavuşmadır. Tövbe etmek önemlidir ama tövbeye layık olmak tövbenin kabul edilmesinden daha önemlidir.

Yanî cürmüm nedir ey kân-ı kerem hiç bilmem

Şöhret-i kâzibemiz gerçi biraz ber-ter idi (K.22/29)

Ey kerem sahibi, günahım nedir hiç bilmiyorum, uzun sürmeyen şöhretimiz gerçi biraz yüce idi.

Cürm ü isyânımıza gerçi nihâyet yog ise

Meslek-i Mustafavî üzre şefâat yok mu (K.22/46)

Günah ve isyanımızın sonu olmasa bile Mustafa'nın mesleği üzre bize şefaât yok mu?

Padişah 3.Mustafa'dan af dilemektedir. Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz merhametine güvenen şair ne kadar günahkâr olsa da Allah affeder demek ister. Mustafa, aynı zamanda Hz. Peygamber'in bir diğer adıdır. Peygamber inanişâ göre kıyamet günü ümmetine şefaât edecektir. Şair bu ismi tevriyeli kullanarak affedilip kendisine yardımcı olunmasını rica eder.

Bilmem bu zuhûr-ı sitemi Zeyd ü Amr'dan

Billâh kusûrumdur efendim bana reh-zen

Bilmem ki sitemin ortaya çıkışı Zeyd ve Amr'dan mıdır? Vallahi efendim yolumu kesen benim kusurumdur.

Eyler dili pür-neş'e-i keyfiyyet-i Gufrân

Verse tarab-ı tevbeye revnak güneh-i mest (G.25/2)

Allâh'ın affediciliğinin keyfiyetinin neşe dolu olması, gönlü sarhoşluk günahını tövbe sevincinin ışığı ile doldurur. Şair günahkâr bir kimsenin umudunu kesmemesini, Allah'ın affediciliğine sığınması gerektiğini belirtir. O öyle bir affedicidir ki; insan

sarhoşluktan günaha girmiş ve kalbi kararmış olsa bile tövbe sevinci ve parlaklığı o gönlü aydınlatacaktır.

Kaçmak istersen o şûhu meclis-i rindâna at
Sâid-i isyânı sonra gerdem-i gufrâna at (G.27/1)

Kaçmak istersen o güzel sevgiliyi rind meclisine at, sonra isyan toprağını merhametin boynuna at.

Emdirmese gerdân u lebin Haşmet'e sâkî
Bir iki kadeh meyle günâh etmege degmez (G.107/5)

Sakî boynunu ve dudağını Haşmet'e öptürmese bir iki kadeh şarap ile günah işlemeye değmez.

Yâr ile olmaz idi tevbeye şâyeste günâh
Girmese beynimize câmı mey-i gül-fâmın (G.159/7)

Gül renkli şarabın kadehi hayalimize girmeseydi, sevgili ile tövbeye yakışır günah olmazdı.

Sûy-ı afva reh-nümâ eşk-i nedâmetdir gönül
Nûh'a Tûfân sâhil-i semt-i selâmetdir gönül (G.162/1)

Affa yol gösteren pişmanlık gözyaşlarıdır gönül, tûfan ise Nûh'a sakîn yerlerin sâhili gibidir gönül.

Bak nâfe-i âhû-menişe tevbe hatâya
Mânend-i gazâl ana yatag oldu kucagım (G.176/3)

Bak ahû tabiatlı miske hatâya tövbe olsun, ceylan gibi kucağım ona yatak oldu.

Beni isyâna me'lûf eyleyen Haşmet güzellerdir
Utanmam cây-ı rustâ-hîze varsam da günâhımdan (G.192/5)

Beni isyana alıştıran Haşmet, güzellerdir, bundan dolayı mahşer yerine varsam da günahımdan utanmam.

Gelse bir kerre mey-i nâb ile bezm-i nûşa
Tevbeler mi dayanır Haşmet o sîm-endâma (G.227/5)

Haşmet! Bir kere halis şarap ile içki meclisine gelse, gümüş tenliye tövbeler mi dayanır?

Böyle kahr ile felek devr-i müdâm eylerse
Tevbe olsun meye de bûs-ı leb-i dilbere de (G.235/3)

Felek sürekli böyle kahr etmeye devam ederse, gönül çalan sevgilinin dudağının öptüğüne de şaraba da tövbeler olsun.

Bâr-ı riyâyı boynuna almış günâhveş
Der-gerden eylemiş yine zâhid ridâsını (G.257/3)

Zâhid, günah gibi riya yükünü boynuna alıp üzerine örtü eylemiş.

Gerdenin öpdür bana varsa günâhı boynuma
Böyle pâkize güneş düş-ı dile zîver gibi (G.258/4)

Boynunu bana öptür eğer bunun günahı varsa benim boynuma, zirâ böyle temiz günah gönül âlemine sūs gibidir.

Allâh'ın Lütüfları ve Şükür

Şükür, sözlüklerde "kendisine yapılan iyiliği veya verilen nimeti kabul edip buna teşekkür etme" anlamlarına gelmektedir. Bu nimetlerin asıl sahibi Allâh'tır ve kullarına bu nimetlerini ikram etmiştir. Kul da bu lütuf ve nimetleri dile getirip O'nu överse şükretmiş kabul edilir (Uludağ 2001: 338).

Cenâb-ı hazret-i yektâ süvâr-ı arsa-i devlet
Ki dest-i lutfuna vâbestedir hüsni mükâfâtım (M.2/1)

Ödülümün güzelliği lütuf eline bağlıdır ki devlet toprağının sahibi eşi benzeri olmayan Hazret-i Allâh'tır.

Sad şükür Hakk'a yine sadrı şeref-yâb etdi
Arz-ı hâl eyle gönül vakt-i şikâyet geldi (K.15/23)

Yüz kez şükür olsun ki Hakk'a, göğsümüzü şereflendirdi. Ey gönül! Hâlini arz eyle çünkü şikâyet etme zamanı geldi.

Ey veliyyü'n-niamım dinle biraz feryâdım

Hâk-i pâyine yüzün sürmege Haşmet geldi

Ey nimetler ihsan edenim, biraz feryâdımı dinle, Haşmet ayak toprağına yüzünü sürmeye geldi.

Havf ve Recâ

Havf, korkma; recâ ise ümit etme anlamındadır. Korku, Allâh'ın gazabından olabileceği gibi, gelecekte elden edilmesi umulan iyi bir şeyden veya başa gelmesinden endişe edilen kötü bir şeyden ileri gelen korku da olabilir. Ümit ise (recâ) kalbi ferahlığa ulaştıracak durumu bekleme hâlidir. Bundan dolayı havf ve recâ birbiri ile bağlantılı olarak kullanılır.

Her bir nigehin sürme-i âvâz-ı recâdır

Yohsa dil-i dem-besteyi ebkem mi sanırsın (G.149/5)

Her bir bakışın recânın yüksek sesinin sürmesidir, yoksa sen sesi çıkmayanın gönlü dilsiz mi sanırsın?

Mey-perestân-ı hakâyık vermez ehl-i câma ses

Sürme-i âvâze-i mestândır havf-ı ases (G.115/1)

Hakikatler şarabına düşkün olan kadeh ehline ses veremez, gece bekçisinin korkusu sarhoşların naralarının sürmesidir.

İbâdet

Divan'ında bir kaç beytinde Mevlevî olduğunu dile getiren şairin şiirlerinde dini-tasavvufi unsurlara çok fazla yer vermediğini görüyoruz.³ Bu bakımdan Divan'ında yer alan gazellerden beşte birinden daha fazlası nazire olan şiirlerinde genellikle eğlence, safâ, güzellik, sevgili vb. konuları ele alan şair İslâmî literatüre dair kelime ve remizleri de fazla işlememiştir. İbadete dair hâllerin yer aldığı bir kaç beyit şöyledir:

Yokdur ikbâli oruç yemede halkın ammâ

Bir göz ile bakarak geşt ü güzâr etse bütân (K.20/12)

Halk göz ucuyla güzellere bakarak seyredip gezebilir fakat onların oruç yemede gözü yoktur.

Tekâpûy-ı ubûdiyyetde lâzım istikâmetde

Namâz içre olur etvâr gâhî râst gâhî kec (G.32/3)

Aşırı dalkavukluk da lazım Allâh'a kulluk etmek de lazım, çünkü namaz içinde bazen hâl hareket olur bazen doğru durulur bazen ise eğri durulur. Şair beyitte namazını hızlı hızlı kılıp hakkını veremeyenleri dalkavukluk yapmakla eleştirir (Doğan, 2012: 1571).

Olmayam dersen nişest-i fülk-i tazyîk-i hevâ

Zevrak-ı sahbâyı sen deryâ-yı istigfâra aç (G.33/2)

Hevesin zorladığı gemide oturan olmak istemezsen, kadeh gemisini istiğfar denizine doğru yüzdür.

Sâ'im-i hicrân idim noksânıma etme nazar

Rûze-dârânın olur isyanı magfûr ekserî (K.11/38)

Hicran orucundaydım eksikliklerime bakma, zayıf yüzlülerin isyanı genellikle ölüme olur.

Şair doğrudan olmasa da dolaylı olarak bazı beyitlerde oruçtan bahsetmektedir. Bu durumu genelde orucun tutulduğu ay olan Ramazan'ı vurgulayarak yapar: Özellikle ramazan ayı ve afyon bu bağlamda işlediği konuların başında gelmektedir:

Makdem-i ferruh-dem-i teşrîfi ilbâs eyledi

Rûze-dârâna ser-â-ser sevb-i zîb ü zîveri (K.11/2)

³ . Ancak şair Mevlevî şairlerin bir araya getirildiği kitaplar içerisinde yer almamaktadır (Bknz: Genç 2000; Enver 2010; Erdem 2013).

Togdu mâh-ı rûzeniñ on dördü gibi âleme
Verdi tâbiş pertevi hûrşîd-i àalem-sûza da (T.2/7)

Elde tesbîh ile sâ'ati sayar tiryâkî
Dâne-i habbe-i ayonu eder vird-i zebân (K.20/17)

Şair, yukarda vermiş olduğumuz beyitte elindeki tespihle sürekli saat sayan ve ağzındaki ayon ile akşam ezanının vaktini şaşırarak bir kişinin portresini anlatır.

Şairin Ramazan bayramının dışında Kurban bayramından da bahsettiği beyitleri vardır. 10. kasidenin ilk iki beyti yaklaşan Kurban bayramı ile ilgilidir. Şiirde ayrıca bugünlerin değerlendirilmesi ve ibadetle geçirilmesi gerektiğini belirtir:

Gelen eyyâm-ı şevk-encâm-ı devr-i îd-i adhâdır
Zihî hengâm-ı ferhunde zihî vakt-i ferah-zâdır

Cihân teşrîfine kurbân keser ikbâl ü hâhişle
Bu bir îd-i gîñâ-bahşâ-yı kalb-i halk-ı dünyâdır (K.10/1-2)

Dünya Hayatının Geçiciliği ve Dünyaya Meyil Etmeme

Dünya hayatı ve dünya malı bütün âlimlerde ve şâirlerde olduğu gibi hikemî üslûpta şiir yazan şairlerce de sık ele alınan bir unsurdur. Şairler genellikle şiirlerinde kanaat sahibi kişiler olarak karşımıza çıkar. Özellikle hikemî tarzda yazan şairlerde diğer şairlere nazaran bu hususiyet daha fazladır. Haşmet de sosyal, ekonomik ve edebi kaygıları ile dünyaya meyl etmemeyi ve bu çerçevede değerlendirebilecek diğer durumları şiirlerinde işlemiştir. İlgili beyitler şunlardır:

Terk eyle kuyûdât-ı izâfâtı ser-â-ser

Kimse demesin sana fülân ibni fülândır TK.B.23/15.

Dünya ile olan bütün bağını baştanbaşa terk et, sonra kimse sana filanın oğlu filan demesin.

Şebnem gibi fütâdelerin çerh olur yeri

Bu arsa-gehde zillet ü rifat halef selef (G.138/2)

Düşkünlerin yeri çiy taneleri gibi gök olur, bu dünyada aşağıda ve yüksekte olmak birbirlerine halef ve seleftir. Şair insanlara seslenerek bu gün makam ve mevkiye yüksekteysen yarın da bir anda zelil olabilirsin demektedir. Zirâ biri varken diğeri olmayacaktır.

Hevâ-yı nefis eder keştî-i akl u hissi ser-gerdân

Niçe mümkün rehâ emvâc-ı gird-âb-ı yem-i mülden (G.181/2)

Nefis havası, akıl ve his gemisini ters yüz eder; şarap denizinin girdabının dalgalarından kurtulmak ne mümkün.

Dünyâ için icrâ-yı garaz şânına düşmez

Ahbâba değil düşmenine eyle mürüvvet (K.23/59)

Dünya için garaz etmek şânına yakışmaz, dostuna değil de düşmanına iyilik yap.

Aldanma meded zînet-i dünyâyı nidersin

Bî-vâye gelip dehre tehî-mâye gidersin TK.B.152/23/63)

Aldanma! Dünyanın süslerini ne yapacaksın? Dünyaya nasipsiz gelip boş şeylerle gidersin. Haşmet, insanın dünyaya mahrum ve behresinde⁴ hiç bir şey olmadığı hâlde gelip, nasip ve kısmetinde olduğu kadarını elde ettikten sonra, bütün varlığını kazancını burada bırakıp gitmesi karşısında dünyanın geçiciliğine aldanması* mesajını veriyor.

Bu saltanat u ceng ü savaş ehli nic'oldu

Dehrin nereye gitdi bu şâhân u sipâhı (K.23/87)

⁴ Behre (Farsça): Nasib, pay, hisse.

Bu saltanat, cenk ve savaş sahipleri ne oldu? Dünyanın bu sultanları ve askerleri nereye gitti? Şair istifham yolu ile bütün saltanatın ölümden sonra son bulacağını belirtir.

Sarf eyleme dünyâya yazık ömrü telefdır
Dünyâ selef uhrâ bilene hayr-ı halefdır (K.23/88)

Ömrünü bu dünyaya harcama, yazık bu ömrü telef etmektir. Dünya, geçmiş, ahiret bilene hayırlı olan gelecektir.

Maâş kaydına düşmek abesdir ey gâfil
Olur mu murg-ı kafes kisb-i daneye mâ'il
Simât-ı matbah-ı Kudret dü-âleme şâmil
Taraf taraf dil olurken bu nimete vâsıl
Bu kâr-zâr-ı emelde aceb savaşıma var (TH.2/2)

Ey gafil, maaş peşine düşmek abestir, kafes kuşunun yem kazanmaya istekli olması mümkün müdür? Kudret mutfağının yemekleri iki âleme yeter. Her taraf bu nimetlere kavuşurken isteklerin kârı ve zararı savaşımızın olması nedendir?

Erbâb-ı câha tâc u kabâsın bıraktıran
Cünbiş-nümâ-yı Haşmet olan Mevlevîleriz (G.96/5)

Makam sahiplerine taç ve elbisesini bıraktıran, Haşmet'in hareketini gösteren Mevlevîleriz. Şair, Mevlevîliğin önemli özelliklerinden biri olan dünya malına kıymet vermemeyi örnek göstererek fâni nimetlere yönelmenin doğru olmayacağını aktarır.

Çâk et kabâ-yı câhı bırak bâr-ı zilleti
Hilat-be-düş-ı kurb olur uryân-ten-i ferâğ (G.134/3)

Makam elbisesini yırt, aşâğılık yükünü bırak. Canından, bedeninden vazgeçenler yüksek mevkililere yakın olur.

Hatt-ı nev-hîz iledir bûs-ı leb-i hâhişimiz
Meyl-i işret edemem vakt-i bahâr olmayıcak (G.143/3)

İstedüğümüz dudağın suyu, yeni yetişmiş hat iledir. Bahar zamanı olmayınca içkiye meyledemem.

Oldum vesîle-cûy-ı rutûbet delv gibi
Üftâde etdi çâha beni hubb-ı câh âh (G.233/2)

Kova gibi nem için bahane arar oldum, ah olsun ki makam ve mevki sevgisi beni kuyudaki zavallı gibi etti.

Hep bâda verir servet ü sâ mânını bâde
Bir sâ'ikadır hırmen-ı mahsûl-i maâşa

Şarap, servet ve zenginliğini hep rûzgâra verirken maaş mahsulünün harmanı ise sakidir.

Ne câm-ı işrete hürmet ne zülf-i dilbere ragbet
Girince deste aga-yı kerîmin taraf-ı dâmânı

Yüce ağanın eteğinin ucu ele gelince ne meclisin kadehine hürmet ne de sevgilinin saçına rağbet kalır.

Şair, verilen örneklerde genel olarak beşerî âlemin ve bu dünya nimetlerinin fâni olduğunu dile getirir. Aslında bu düşünce İslamî inancının önemli kaidelerinden biri olup sûfî normudur. Şairin bu gibi hususlara değinmesindeki ilk sebep Nâbî tarzını örnek almasının yanı sıra, kendi hayat hikayesi içerisinde bizatihi sahip olduğu nimetleri kısa bir zaman içerisinde kaybetmiş olmasıdır. Şairin vurgulamak istediği mesaj "Ah olsun ki makam ve mevki sevgisi beni kuyudaki zavallı gibi etti" mealindeki "Üftâde etdi çâha beni hubb-ı câh âh" mısraında özetlenmiştir.

Nasip ve Rızık

Allâh'ın herkese bahşettiği nimetlere rızık denir. Nasip ise verilen bu rızktan kişinin payına düşen kısımdır. Birbiri ile bağlantılı olan nasip ve rızık* divan şiirinde de birlikte kullanıldığı yerler olmuştur. Ancak nasip ve rızka bakış açısı "Ne kadar çalışırsan çalış, eğer elde etmek istediğin şey nasibinde yoksa ona ulaşman mümkün değildir. Eğer ulaşımsan zaten o senin kısmetine olan şeydir." şeklindedir.

Bûd u nebûd-ı rızık fenâ etdi Haşmet'i
Pür-cevher-i hakâyık ile maden-i ferâğ (G.134/6)
Hakikatlerin cevherleri ile vazgeçilen madenler, rızık malı ve eşyası Haşmet'i yok etti.

Teneffüs etmedi Haşmet gönül bu âlemde
Ne ibtisâm-ı ferahda ne vakt-i mâtemde
Nüvişte rızık u niam levh-i mâ-tekaddemde
Vusûl-i matlaba kudret yogiken âdemde
Bu kâr-zâr-ı emelde aceb savaşıma var (TH. 1/8)
Ey Haşmet, gönül bu âlemde ne üzüntü vaktinde ne de rahatlığın güldürücülüğünde nefes almadı. Geçmiş zaman levhasında (Kader ve kazada) rızık ve nimetler yazılıdır, yaratılmışa da talep olunana da kavuşmaya kudret yokken, bu kar ve zarar hevesimde savaşıma var.

Zenginlik-Fakirlik

Zenginlik ve fakirlik aslında “dünya malına meyletmeme” bölümü altında işlenebilecek bir konudur. Ancak şairin bu kavramları şiirinde işleyişi bir hâl intizarı olmasından ötürü bunları hususî olarak incelemekte fayda vardır. Şair aslında hâlet-i rûhiyesinin de etkisi ile ilgili durumu kendisinin “ben merkezinden” uzaklaştırma eğilimindedir.*

Fakr ile gınâ zînet ü zîverle bilinmez
Fark edemedik şehri bekâ bay u gedâsın (K.23/93)
Fakirlik ile zenginlik altın ve süslerle bilinmez, (Biz) sonsuzluk şehrinin zenginliğini ve kölesini fark edemedik.

Ey peyk-i sabâ semt-i Sitânbûl'a gidersen
Ahbâbıma hâl-i dili et böyle ifâde (K.23/115)
Ey sabah rüzgârının oku! İstanbul'un semtine gidersen gönül halimi dostlarıma öylece ifâde et. İstanbul divan şairlerince zenginliğin ve şöhretin simgesi konumundadır. Bu nedenle İstanbul'dan uzak olan şairlerin her zaman bu güzel şehre bir özlemi vardır.

Kusur Görme/Görmemek, Kişinin Kendisini Bilmesi

Başkasının kusurunu görmeme ve kendi noksanını görme bir olgunluk göstergesi olarak divan şairlerinin şiirlerinde her zaman göze çarpmaktadır. Olgun kişi İslamiyet'in de etkisi ile başkalarının şahsi kusurlarını araştırıp görmeyen ve ayıp ile kusuru kendisinde arayandır. Bu durum ile ilgili çeşitli ayetler ve hadisler mevcuttur. Hucûrat sûresinde geçen “Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.” (Kur'an, Hucûrat: 12) ayeti de başkalarının kusurunu araştırmaktan kaçınılması gerektiğini belirtir.

Haşmet ise bu durumu dizelerine şu şekilde aktarmıştır:
Bî-derk olan kusûrunu nâkıs kılar gider
Ayn-ı kemâl imiş kişi bilmek hatâsını G.257/4)
Anlayışsız olan kişi kendi kusurunu görmez gider, ancak kişinin kendi hatasını bilmesi büyüklüktür.

Zâtında görür sûret-i noksân u kusûrun
Âyîne-i ahvâline her kim nazar eyler (K.7/18)
Kendi hâl ve hareketlerinin aynasına bakan kişi eksiklikleri başkalarına bakmadan kendisinde görür.

Her gelen mamûr olur çünkü harâbâta gönül
Yapmak istersen o şûhu hâne-i vîrâna at (G.27/5)
Eğer gönül yapmak istersen o güzeli viraneye at; çünkü meyhaneye her gelen sarhoş olur.

Sâ'im-i hicrân idim noksânıma etme nazar

Rûze-dârânın olur isyanı magfûr ekserî (K.11/38)
Hicran orucundaydım eksikliğime bakma, zayıf yüzlülerin isyanı genellikle ölüme olur.

Bakma noksânına her şahsın efendim hoş geç
 Kimi mağşûş-dimâg u kimi pür-efkârdır (K.13/21)
Efendim herkesin kusuruna bakma hoş gör onları, zirâ kimisi aptal, kafası karışık; kimisi çok düşünceli.

Ayârın anla noksân u kemâlin sen de vezn eyle
 Terâzû-yı dü-çeşm-i dikkatinle eyle sencîde (G.205/3)
Hata ve olgunluğun değerini anla, dikkat gözlerinin terazisi ile ölç ve ona göre düzenle.

Tekmîl-i kusûr etmedir âyîn-i mahabbet
 Noksâna nazar eyleyen ahabbâb degildir (G.88/2)
Muhabbet meclisi kusurları örtmedir, çünkü kusurları gören dost degildir.
 Kendin bilen eyley mi nazar nakş-ı vücûda
 Vârestedir erbâb-ı bekâ hayl u haşemden (K.23/24)
Yaratılan vücuduna, kendini bilen kişi hiç bakar mı? Sonsuzluk sahibi kişiler boş güruhtan olmaktan kurtulmuşlardır.

Eleştiri

Şairler dönem dönem bazen toplum adına bazen de bireysel olarak içinde buldukları durum nedeni ile şikâyet ifâde eden şiirler yazmışlardır. Bu şikâyetler kimi zaman bir devlet büyüğüne kimi zaman sevgiliye kimi zaman da toplum içerisinde bulunan bir aksaklığa yöneltilmiştir.

Şairler şikâyetlerini bazen isim kullanarak bazen de bunu göze alamayarak semboller yolu ile dile getirmişlerdir. Bu şikâyetler ümit ettikleri birtakım şeyleri elde edememiş olmanın etkisi ile olabildiği gibi; toplumun aksayan yönlerinin düzeltilmesinin amaçlandığı eleştirel şiirler de olabilir (Kılıç 2012: 718).

Hayli vezîr gördük efendim zamânede
 Her biri kendi kendine sâhib-kırân olur (G.9/38)
Efendim zamanında birçok vezir gördük, her birisi kendi kendisine talihler eyledi.
 Bir zâtın ola mertebe vü mâlî mükemmel
 Şâyeste mi zulm edene sermâye-i devlet (K.23/62)
Bir kişinin bu kadar mükemmel makamı ve malı mı olur? Zulmedenlere devlet sermayesi vermek uygun mu?

Hep teberrâ üzredir âlemde erbâb-ı şürûr
 Yâd olursa ehl-i hayr eşrâr kendin gösterir (G.86/3)
Hayır ehli hatırlandı mı şerler hemen kendini gösterir; (ancak) şer çıkarıcılar hep âlemde uzaklaştırılacaktır.

Yarıldı vasf-ı lebi lezzetiyle dil Haşmet
 Zebân-ı kilik-i edâyı yalandırincaya dak (G.142/6)
Ey Haşmet! Gönül, dudağının vasfının lezzetiyle, üslûp kalemini diliyle yalayana kadar çatladı.

Bu silsile-bendân-ı rüsûm içre nedir sûd
 Olsa kişi âlemde cihân-dâr-ı fazîlet (K.12/39)
Kişi dünyada fazilet cihanı olsa da vergiler silsilesinin bağlarına bu sevda nedir ki.
 Anlaşılacağı gibi şair vergilerden şikâyet etmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı halktan vergilerle gidermeye çalışan kimselerden şikâyet etmektedir.

Felekten ve Zamaneden Şikâyet

Hikemî şiirin ilk temsilcisi Nâbî, yaşadığı hayattan ve zamaneden şikâyet ederken, aslında ağırlığı bütün halkın sırtına binen bir takım sosyal ve siyâsi çarpıklıklara işâret eder (Yorulmaz 1996: 276). Haşmet de Nâbî gibi içinde bulunduğu durum karşısında çaresiz kalmış ve bir şey yapamamanın duygusunu şiir okları ile feleğe fırlatmıştır:

Olmuş kibâr-ı devlete vird-i zebân durûg
 Hasret çeker lisân-ı fakîre hemân durûg (G.136/1)
Yalan, devlet ricalinin ağzında bir zikir olmuş, dil bilmeyenlere yalan hemen hasret çektirir.

Kâr-sâz-ı hâhiş-i dil olmadı kânûn-ı çerh
 Darb-ı mızrâb-ı kazâ kılmış anı bozuk düzen (G.191/3)
Gönlün istediği işleyen feleğin kanunu olmadı. Bozuk düzen onu kazâ mızrabının darbesi kılmış.

Terk eyle kuyûdât-ı izâfâtı ser-â-ser
 Kimse demesin sana fülân ibni fülândır TK.B.23/15.
Dünya ile olan bütün bağını baştanbaşa terk et, sonra kimse sana filanın oğlu filan demesin.

Vaz et ser-i teslîmi der-i emr-i Hudâ'ya
 Cânın var ise verme rızâ hükm-i kazâya TK.B.23/102.
Canın varsa kazanın hükümlerine boyun eğme. Allâh'ın emirlerine teslimiyet başını koy. Şair, insanın cüzi iradesiyle Allâh'ın külli iradesine teslim olması gerektiğini belirtir.

Usandım âkılâne resm ü râh-ı vaslı icrâda
 Beni dîvâne eyler bir büt-i sîmîn-ber yokdur (G.68/4)
Akilane davranıp kavuşma yolundan ve yazıp çizmekten usandım, beni deli edecek gümüş tenli bir güzel yoktur.

Dil-i vîrânımı ne mîr ü ne bir şâh yapar
 Dest-i mimâr-ı keremle anı Allâh yapar (G.71/1)
Viran olmuş gönlümü ne âmir ne de padişah yapar, onu ancak keremiyle mimarlık eliyle Allâh yapar.

Ey kavî-bünye-i ikbâl dilimden hazer et
 Niçe mamûreleri bir şerer-i âh yapar (G.71/2)
Ey geleceğin sağlam bünyesi, gönlümden sakın, zirâ nice binaları bir ahın şerri yapar.

İttifâkî çekemem lutf-ı kerem-kârânı
 Beyt-i ikbâlimi bahtımda benim kâh yapar (G.71/3)
Kerem sahibinin lütfunun birleşmesini çekemem. Benim bahtımda ikbal evimi köşk yapar.

Semt-i bigâneden ümmîd-i imâret etme
 Niçe vîrâneyi bir câm ile ol mâh yapar (G.71/4)
Yabancı semtten imâr ümidi etme, nice virâneyi bir kadeh ile o ay yapar.

Haşmetâ kendini yap cây-ı harâbâtda sen
 Beyt-i vîrân-şudeni Hazret-i Allâh yapar (G.71/5)
Ey Haşmet kendini harap olmuş yerlere götür çünkü viran olmuş evleri Hazret-i Allâh yapar.

Haşmetâ mâl u menâsıbdâ merâtib arama
 Âdemiyyetde çalış pâye-i rifat bulasın (G.158/8)
Ey Haşmet! Mal ve mansıpta rütbe arama. Çalış (ki) insanlıkta yükselmenin derecesini bulasın.

Bilir gayrin ayârın kendide eksikliğın anlar
 Eden der-pîş vakt-i çeşm-i insâfın terâzûsun (G.195/3)
Terazinin insaf gözünün vaktini göz önünde bulunduran başkasının derecesini bilir, kendindeki eksikliği anlar.

Zuhûr-ı hayr u şer eşhâsa nisbetle nümâyândır
 Hired kâsır hulâsa fark-ı hayr u şer husûsunda (G.241/4)

Hayrın ve şerrin ortaya çıkışı kişiye göre değişir, kısaca akli kısa olan hayırla şerrin farkı hususunu hulasa edemez.

Gül-geştî-i sahrâ-yı ferâğı koma elden

Ugratdı bizi râh-ı taleb semt-i telâşa (G.234/3)

Serin rüzgâr ovasının gül bahçesinde dolaşmayı elden bırakma, (zirâ) istek yolu bizi telaş semtine götürdü.

Usandı hidmet-i bed-çihrelerden Haşmet'in yâ Rab

Ana bir dilber-i meh-rûyı hidmetkâr kıl bârî (G.244/5)

Yâ Rab Haşmet çirkin yüzlülerin hizmetlerinden bıktı, bari sen ona ay yüzlü gönül çalan sevgiliyi hizmetkâr kıl.

Dünyâ şeb-i hırmân u bekâ subh-ı şereftir

Bîdâr-ı bekâ olmayanın ömrü teleftir (K.23/33)

Dünya ümitsizlik gecesi; bekâ ise şeref sabahıdır, sonsuzluk uykusunda uyanık olmayanın ömrü telef olmuştur.

Hâtem gibi nâm ister isen semt-i sehâda

Bas mührü temessüklere esnâfı dolandır (K.23/47)

Hâtem-i Tâi gibi cömertlikte nam ve şan sahibi olmak için borç senetleri imzalayıp esnafı dolandırması gerekmektedir. 17. ve 18. yüzyıl metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu yüzyıllarda toplum artık bozulmaya başlamış, sosyal ve iktisadi alanda bir çözülme olmuştur. Bu tip çözümler Haşmet Divân'ında kendisine sık sık yer bulur. Önemli sorunlardan biri de beyitte bahsedildiği gibi esnafa zorla borç seneti imzalatılarak o kimseleri dolandırmaktır.

İsm ü resmi yok anın harf-i vefâ mânendi

Ki ola nakş-ı nigîn-i dilimiz nâm-ı ferah (G.39/2)

Vefâ harfinin ismi ve resmi ve benzeri yoktur ki mutluluk şan ve şerefi gönlümüzün mührünün izidir.

Bâb-ı refî-i âsaf-ı asrı penâh edip

Taglar gibi o sadr-ı atâya tayanmışız (G.93/6)

Asrın vezirinin yüksek kapısına sığınıp, dağlar gibi o büyüğün sinesine dayanmışız.

Dönmeyim hâne-i vîrânıma lutf eyle meded

Köhne beytü'l-hazen-i hâtırımı tamîr et (K.22.58)

(Ey sevgili) Lütuf et ki tekrar viran olmuş hâneme geri dönmeyeyim, beytü'l-hazen' e dönmüş olan gönlümü ise tamir et.

Rutûbet-mendî-i devlet eder îrâs-ı hamûşî

Derûn-ı kâse lebrîz olsa âvâz-ı tanîn olmaz (G.94/2)

Devletin nemliliği ses çıkarmaz hâle getirir tıpkı ağzına kadar dolu tenekenin tınlama sesi çıkarmadığı gibi.

Baş egmeziz perestîş-i eşhâs-ı âleme

Biz bârgâh-ı Hakk'a hemân ser-nihâdeyiz (G.97/2)

Biz âlemin şahıslarına kulluk için baş eğmeyiz, biz Hakk'ın kapısına başını koymuş kimseleriz.

Bize teşrîfe mani vadine incâzdır ammâ

Be hey zâlim hele bir kerrecik semt-i vefâdan geç (G.35/4)

Bize gelmene mânîdir fakat vaadini yerine getirmelisin, be hey zalim hele bir kere de olsa vefâ semtinden geç ne olur.

Semt-i gülzâr-ı vefâdan güzerânı yog iken

Kimi söyletsem olur bülbül-i gülzâr-ı hulûs (G.126/4)

Vefânın gül bahçesinin semtinin ziyaretçisi yok iken, kimi konuştursam hâlis gül bahçesinin bülbülü olur.

Yanî bî-behre miyim marifet-i dânişden

Yohsa erbâb-ı sühan sınıfına ragbet yok mu (K.22/44)

Yani (ben) bilgi, ilim marifetinden nasipsiz miyim? Yoksa söz erbâbı sınıfına rağbet yok mu?

Hat kıldı mihr-i talatını rû-be-râh âh

Gün gösterir mi âşika baht-ı siyâh âh (G.233/1)

Âh, gitmeye hazır olan parlak ayın yüzünü hat kıldı. Kara talihi olan âh aşığa gün gösterir mi?

Zümür-rüd çeşm-i mâra etdiği kârı görürlerdi

Olaydı kuhl-ı dîde dûde-i baht-ı siyâhımdan (G.192/3)

Zümür-rüdün yılanın gözüne ettiği işi gördüler, siyah bahtımın kurtcukları keşke gözlerimin sürmesi olaydı.

Nice bir baht-ı siyâhım şeb-i yeldâ-yı firak

Bârî bir vâkıa-ı vuslat-ı cânân görelim (G.174/5)

Nasıl bir kara bahtlıyım ki ayrılığın en uzun gecesindeyim. Bari sevgiliye kavuşma hadisesini görelim.

Bûy-ı vefâyı gülşen-i âlemde bulmadım

Oldum sebak-güzâr-ı mahabbet hezâr ile (G.221/3)

Âlemin gül bahçesinde vefânın kokusunu bulmadım. Muhabbet dersinin yolunda bülbül ile birlikteydim.

Kahbe dünyâyâ nigâh etmege yok dilde heves

Haşmet erbâb-ı suhen hak bu ki zen-pâre degil (G.160/5)

Haşmet'in gönlünde kahpe dünyaya bakmaya heves yok, gerçek şu ki o bir söz erbabıdır fakat zampara değildir.

Düstûr-ı felek-mertebe kim çerh-i cihân-gerd

Hûrşid ü hilâli ana tîg u teber eyler (K.7/25)

Dönen dünyanın çarkı felekte olmanın kuralıdır, güneş ve ay ona kılıç ve baltadır. Dünyanın vefasız olmasının sebebi felek içerisinde yer almasıdır. Zirâ felek vefasızdır, dönektir.

Yed-i beyzâ-i şöhretdir felekde Haşmetâ çerhe

Ne dem ser-peñçe-i envârını tenvîr eder mehtâb (G.16/7)

Ey Haşmet! Ne zaman ki mehtap nurunun ziyasını daha da aydınlatır, (o zaman) felekte gökyüzü şan ve şerefın beyaz eli olur.

Sâgar-ı sahbâ ile cünbiş-i devrânımız

Bezm-i felek gibi dil kara çanaklı degil (G.106/4)

Dünya eğlencemiz felek meclisindeki gibi kara çanaklı değil şarap kadehi iledir.

Böyle kahr ile felek devr-i müdâm eylerse

Tevbe olsun meye de bûs-ı leb-i dilbere de (G.235/3)

Felek böyle kahr etmeye devam ederse, içki içmeye de sevgilinin dudağından öpmeye de tövbe olsun.

Zuhûr-ı sebze-i bîgâneye bu çerh-i Felek

Vilâ'-ı mihr ü meh ile döner dolâb gibi (G.243/4)

Bu feleğin çarkı, yabancı yeşillik ortaya çıkınca güneş ve ayın arkasında dolap gibi döner. Bitkilerin ortaya çıkması bahar ayında gerçekleşir. Ortaya çıkan bu yeşilliklerin güneşe doğru döndüğü görülür. İşte bahar ayının gelebilmesi için feleğin yani dünyanın dönmesi gerekir. Burada şair yönünü güneşe dönen bitkiler üzerinden çıkarları uğruna dünya şartlarına uyanları eleştirmektedir.

Baş egmezem terâşa cihân berber olsa da

Çalsın başına pîr-i felek mülk-i Berberî (G.251/4)

Felek berber olsa da ben ona tıraş olmak için başımı önüne koymam. Feleğin piri Berberi'nin mülkünü başına çalsın.

Hakâyık-âşinâ-yı âleme bîgânedür dünyâ

İmâret-yâb-ı istignâya bir vîrânedir dünyâ (G.7/5)

Dünya, âlemin bilinen gerçeklerinden habersizdir, dünya tok gözlülere yemek veren bir virânedir.

Bu bezm-i ser-nigûn-sâgarda kim def-i humâr etmiş

Dökülmüş bâde-i şevki tehî hum-hânedir dünyâ (G.7/5)

Baş aşağı dönmüş kadehin meclisinde kim baş ağrısını def etmiş ki, dünya; şevk şaraplarının döküldüğü boş bir meyhânedir.

Yakar ehl-i dilin şem-i şeb-ârâveş cigergâhın

Çerâg-ı bezm-i nâdâna yanar pervânedir dünyâ (G.7/5)

Gönül ehlinin ciğerini, geceyi süsleyen mum gibi yakar; dünya, cahillerin meclisinin ışığına pervane olandır.

Görüp bî-râbita etvârı düşme kayd-ı tensîka

Sebük-magzâna âkil âkile dîvânedir dünyâ (G.7/5)

Bağı olmayanların tavırlarını görüp düzene sokmaya çalışma. Dünya, akılsızca yiyen yiycilere (bağlıdır).

Hümâ-yı arş-pervâz-ı tecerrüd et dilin Haşmet

Ki bî-had bûm-ı şûm-ı gaflete bir lânedir dünyâ (G.7/5)

Ey Haşmet gönlünü soyunmuş arşa uçan hümâ kuşu gibi et ki dünya, pek çok gaflete düşmüş uğursuz baykuşun yuvasıdır.

Ahlak

Ahlak kelimesi ontolojik olarak olumlu bir anlamı ifâde eder. Zıttı ise ahlaqsızlıktır. Ancak ahlak birçok etkeni ile birlikte ortaya çıkar. Bu etkenler, genellikle “güzel ahlak” sıfat tamlaması ile ifade edilir. Bunlar, iyilik yapmak, yoksula yardım etme, düşmüşe el uzatma, hayırseverlik, empati kurabilme, hoşgörü ile yaklaşabilme, kendisini başkasının yerine koyabilme, başkasının kusurunu görmeme, kendi noksanını görebilme, erdem sahibi olma, kanaat sahibi olma gibi şiarlardır.

Divan şairleri ise güzel ahlaka genellikle devlet büyüklerine ya da sevgiliye has bir özellik olarak şiiirlerinde yer vermişlerdir. Yahut da güzel ahlak nasıl olmalıdır sorusuna bir çeşit cevap aramışlardır. Haşmet de diğer şairler gibi bu konulara değinmiştir.

Bir nüvâzişle yapar bin dil-i vîrân-şüdeyi

Hüsn-i ahlâkı gönül yapmada san mimârdır (T.13/12)

Bir iyilikle bin tane viran olmuş gönlü yapar, onun ahlak güzelliği zannedersin ki gönül yapmada mimardır.

Hikemî şairlerde ahlak, eğitim ve nasihat önemli bir yer tutar. Haşmet de şiiirlerinde ahlaklı olmanın faziletinden bahsetmiş, güzel ahlakın unsurlarına yer vermiştir.

Hak budur elden gelen olmaz dirîg ahabbdan

Haşmetâ tâkat-rubâdır nâ-becâ ibrâmlar (G.83/5)

Ey Haşmet! Gerçek şu ki elden gelen budur, ahabbin esirgemesi olmaz. Yersiz ricalar ise kişiyi müşkül eder.

Vücûdu nâm-ı vâlâsı gibi bir feyz-i Bârî'dir

Yine sadrında gördük ol hidîv-i feyz-bahşâyı (G.5/9)

Feyz bahşeden valiyi yine göğsünde gördük, bedeni ise yüce bir nâm gibi yüce olan Yaraticı'nın feyzidir.

Sadâkatden gelir işkestelik Yûsuf nihâdâna

Değil mi câde-i ismet şikâf-ı çâk-ı pîrâhen G.290/186.4

Yusuf huylu olana kalp kırıklığı sadakatten gelir, değil midir ki gömleğin yırtıklığı günahsızlık yolunda olmuştur.

Kerîm-i nükte-perversin kadir-dânsın hüner-versin

Bu ahlâk-ı mehâsin sana bahş-ı Hak Taâlâ'dır (K.10/33)

Nükteler söyleyenlerinin en yücesisin, güçlüsün, marifetlisin; bu yüce ahlak sana yüce Allâh'ın bahşısıdır.

Marifet anda sehâ anda nüvâziş anda

Böyle ahlâk u mekârimle inâyet-kârdır (T.13/10)

Marifet, cömertlik ve iyilik ondadır. Böyle cömertlik ile iyilikseverlik onda ahlaktır.

Bir nüvâzişle yapar bin dil-i vîrân-şüdeyi

Hüsn-i ahlâkı gönül yapmada san mimârdır (T.13/12)

Bir iyilikle bin tane viran olmuş gönlü yapar, onun ahlak güzelliği zannedersin ki gönül yapmada mimardır.

Haşmetâ vâdî-i merdâneyi der-dest eyle

Himmetinden bilinir rütbesi insân olanın (G.155/5)

Ey Haşmet, mertlik vadisini elden hiç bırakma zirâ insan olanın rütbesi himmetinden bilinir.

Sadâkatden gelir işkestelik Yûsuf nihâdâna

Değil mi câde-i ismet şikâf-ı çâk-ı pîrâhen G.290/186.4

Yusuf huylu olana kalp kırıklığı sadakatten gelir, değil midir ki gömleğin yırtıklığı günahsızlık yolunda olmaktadır.

Ahlak, hikemî şiiir kurucusu Nâbî ile birlikte onu örnek alan şairlerce de sık sık dile getirilen bir durumdur. "Sizin imanca en güzeliniz, ahlakça en güzel olanınızdır." hadis-i şerifinden yola çıkarak güzel ahlaklı olmaya vurgu yapılmaktadır. Güzel ahlak, haksız olmama, gurur ve kibirden uzak olma, nifaktan sakınma, adaletsizliği giderme vb. gibi durumları içerisinde yer alan özelliklerden bir kaçıdır.

Kılar gayret-keşân ifnâ vücûdun sadr-ı devletde

Eder kesb-i safâ-yı ten-dürüstî künc-i uzletde (G.228/1)

Gayretli olan kişi bedenini mutluluğun göğsünde yok eder ki, işte o kişi yalnızlık köşesinde dürüstlüğün mutluluğunu kazanan kişidir.

Eyle mirât-ı dil-i sâfı cilâ-dâde-i terk

Anda bir câna yakın sûret-i insân görelim (G.174/2)

Temiz gönlün aynasına terkin cilasını sür, onda sevgiliye yakın bir insan yüzü görelim.

Hod-pesendân itirâf etmez kusûr-ı zâtına

Ehl-i ışkı sorsalar agyâr kendin gösterir (G.86/7)

Kendini beğenmiş kişi kendi kusurlarını itirâf etmez, agyâra aşk ehlini sorsalar hemen kendini gösterir.

Tevâzu

Arapça vaz' kelimesinden gelen tevâzu "alçak gönüllülük, kibirli olmama, gösterişsiz olma" anlamlarına gelir. Kibrin zıttı olan tevâzu başkalarını aşağılayıcı duygu, his ve davranışlardan kendini arındırmayı* ifâde eder. Şairler de bunu sevgili karşısında, padişah karşısında, devlet erkânı ve Cenâb-ı Hak karşısında acziyetini ifâde etmek için kullanır.

Ben şâirim ammâ ki efendim dil ü tabım

Sanma ki senin gayrine arz-ı hüner eyler (K.7/72)

*Ben şairim efendim fakat gönlüm ve kuvvetimin gücü sanma ki seni övmeye yeter.**

Vallâh tenezzül edemem âheri vasfa

Eylerse dahi dil anı nakş-ı dîger eyler (K.7/73)

Vallâhi başkasını vâsf etmeye çalışmam, gönül dahi onu anlatırsa da doğru nakş edemez.

Terk eyledim safâ-yı gülistânı istemem

Gülşen bana hayâl-i ruh-ı dilberân olur (K.9/7)

Gül bahçesinin safasını terk eyledim istemem, gülbahçesi bana gönülçalan sevgilinin yüzünün hayâli olur.

Efendim şâirim sihr-âferînim itibârım yok

Bana bir rütbe-i hâric kerem kıl itibâr olsun (K.18/10)

Efendim sihirli sözler söyleyen şairim fakat hiç bir itibârım yok, kerem et bana yeni bir rütbe verin biraz itibarım olsun.

Hod-pesendân itirâf etmez kusûr-ı zâtına
Ehl-i ışkı sorsalar agyâr kendin gösterir (G.86/7)

Kendi benliğini öne çıkarırlar kendisinde kusur göremezler, başkalarına aşk ehlini sorsan hemen kendini gösterir.

Peymâneye baş egmede meclisde surâhî
Rindân anı görmeyle olurlar mütevâzi (G.133/2)

Rindler mecliste sürahinin kadehi doldurmak için eğildiğini görünce mütevâzi olurlar.*

Dünyada Mutlu Olmak İçin Yapılması Gerekenler

Divan şiirinde mutluluk şairler için bir makam olup, ulaşılmaya çalışılan bir yerdir. Bu mutluluk iki cihan mutluluğu olduğu gibi sadece dünyadaki mutluluk da olabilir. Ancak dünyada ve ahirette mutlu olabilmek için yapılması gerekenler vardır. Zamanında sahip olunabilecek neş'e, sevgiliye kavuşmanın vermiş olduğu huzur, devlet büyüklerinin lütuf ve ikramları, sevgilinin küçük bir nıgahı, bazen de sevgilinin yolunun toprağının bir zerreciği şairi mutlu etmeye yetecek bir sebeptir. Şair, kendi mutluluğunun dışında şiirini okuyacak kimselere de mutlu olabilmenin bir nev'î yolunu şiirlerinde gösterebilmektedir.

Haşmet önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi mutluluğa erken yaşlarda kavuşmuş bir kimsedir. Lakin diline sahip olamayışı onun bu mutluluğun ölümüne kadar nihayet bulmasına neden olmuştur. Bu bakımdan mutluluk, huzur ve neş'e onun şiirlerinde ulaşılmaya çalışılan bir çeşit vuslatgahtır.

Harâbîden ibâretidir binâsı âlem-i âbın
Esâs-ı neş'e bir âb-ı güzârişdir metîn olmaz (G.94/5)

Su âleminin binası virânedan ibârettir ve sağlam değildir, neşenin kaynağı ise dolaşan sudur.

Emr-i dünyâ için etme telef âb-ı rûyun
Haşmetâ var yürü çirk-âb-ı fenâyâ batma (G.232/6)

Ey Haşmet! Dünyanın istekleri için yüzsuyunu sakın boş yere harcama, var yürü git sakın yokluğun pis suyuna batma.

Gûşe-i terki giyer cilve-ger-i istignâ
Hilât-i minneti dûş-ı diline bâr etmez (G.101/3)

Kanaat ile cilve yapanlar terk elbisesini giyip, minnet hırkasını gönül omzuna yük etmez.

Kahbe dünyâyâ nigâh etmege yok dilde heves
Haşmet erbâb-ı suhen hak bu ki zen-pâre degil (G.160/5)

Haşmet'in gönlünde kahpe dünyaya bakmaya heves yok, gerçek şu ki o bir söz erbabıdır, fakat zampara değildir.

La'l-i nâbın emelim nûş-ı şarâb eyleyelim
Devlet-i vuslata bî-neş'e taleb-kâr olamam (G.171/2)

Kavuşmanın mutluluğuna neşesiz talepkâr olamam, saf dudağını emip mutluluk veren şarap eyleyelim.

Bister ü bâlîn-i sadr-ı câha etmez itibâr
Atlâs-ı gerdûn olur ser-bâz-ı terkin bâlişi (G.236/4)

Makam göğsünün yastığına ve yatağına itibar etmez. (Makam göğsünün) Yastığın terk edenin yiğitliği onu feleğin atlası yapar.

Tasavvuf

Tasavvuf kısaca gönül ile Allah sevgisine bağlanmadır. Bu bağlılık için birçok bileşenin bir araya gelmesi gerekmektedir. Ancak bunların en temeli yaratılışa bakıştır. Buna göre Vücûd-ı Mutlak, Cemâl-i Mutlak ve Hüsn-i Mutlak'tır. O'nun yüceliği şanına yeterli delildir. Allâh'ın kendini görmek ve göstermek istemesi ile âlemler yaratılmıştır.

İnsanın kendi güzelliğini görmesi için aynaya bakması gibi Allah da âlemleri bir ayna hüviyetine sokmuştur.

Tasavvufun birçok remzi vardır ki bu remizleri tasavvûfi şairlerin kullandığı gibi tasavvufi olmayan şairler de kullanmıştır. Haşmet'in şiirlerinde de geçen âlem-i âba, hâne-i âyîne, bende, hat, hakister olup fenâyâ ulaşma, gibi remizler bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Cihân teng ise gamdan hicret eyle âlem-i âba
Binâ-yı şevka vüsat var zemîn-i bezm-i işretde (G.228/2)

Cihan sana gamdan dolayı dar geliyorsa mürşitler âlemine hicret et, işret meclisinin zemininde şevk binasının genişliği var.

Zîr ü bâlâyâ heves birdir dil-i bî-kînede
Âsitân u sadr aranmaz hâne-i âyîne (G.231/1)

Kin tutmayan gönüde aşağı ile yukarıya heves birdir, her tarafı ayna olan odada eşik ve yükseklik aranmaz.

Bendeni aglatma ömrüm olma pür-çîn-i gazab
Gel efendim andelîbin âşıkı ser-meste gül (G.163/4)

Gel efendim bu köleni gazabınla büklüm büklüm edip ağlatma, ey gül, bu aşığın olan bülbülü baştanbaşa sarhoş et.

Dikkat et hâşiye-i gül-varak-ı ruhsâra
Hat imiş vuslatına nüsha-ı imkân görelim (G.174/3)

Yanağının gül sayfasındaki haşiyeye dikkat et, sana kavuşmaya izin veren sayfadaki hattı görelim.

Cevher-i maksûdu bulmaz bahr-ı terke girmeyen
Gevheri teftîşde gavnâs olur uryân-ı ten (G.101/1)

Terk denizine girmeyen, istenilen cevheri bulamaz, çıplak ten gevheri kontrol edip çıkarmak isterken dalgıç olur.

Merdüm-i çeşmim girîbânında kaldı tügmeves
Niçe ayrılısın gözüm ol gerden-i kâfûrdan (G.191/2)

Gözbebeğim elbisenin yakasındaki düğme gibi oldu, neden ayrılısın gözüm o kâfirin boynundan?

Bir hânedân var mı ki hâkister olmaya
Oldukça ser-bülend olur ârız çenâra nâr (G.59/2)

Büyük bir aile var mı ki toprak olmasın, yanak çınara ateş oldukça o yüce boylu olur.

Hâk-i pâya varmaga mâni hevâ-yı ârzû
Gird-bâd-ı sarsar-ı âhımla dil güm-râhdır (G.74/4)

İstek hevesi ayak toprağına varmaya engeldir, tıpkı gönlümün ahının şiddetle dönerek esen rüzgârıyla yolunu kaybetmesi gibi.

Düşme vâdî-i niyâza etme ifnâ-yı vücûd
Âb-ı rûyun hıfz edip Âb-ı Hayât'a nâ'il ol (G.161/3)

Yalvarma vadisine düşme; canını boş yere sarf etme, yüz suyunu tutup ölümsüzlük suyuna nâil ol.

Vahdet-Kesret

Birlik ve çokluk anlamına gelen iki Arapça sözdür. Tasavvufta vahdet; varlıklar varoluşlarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Vahdet ise bütün varlıkları Allâh'ın varlığından var olmuş bilmek, hepsinde Tanrı'nın kudretini, yaratışını, tasarrufunu, lütfunu, kahrını görmektir (Gölpınarlı, 2004: 186).

Ermez elimiz dâ'ire-i kesrete aslâ
Biz halka-i tevhîd gibi dest-be-destiz (K.23/5)

Bizim elimiz kesret dairesine asla ulaşmaz, biz tevhit halkası gibi el eleyiz.

Cây-ı tenhâ istemez zevk-âşinâyân-ı şühûd

Gûşe-i vahdet ferâmûşî-i kesret dir bana (G.2/2)
Şâhitliğin zevkine alışmış kimseler tenhâ yer istemez, vahdet köşesi bana kesreti unutmaktır.

Saltanat sedd-i reh-i gâile-i kesret dir
 Pây-ı taht-ı urefâ dâ'ire-i vahdet dir (G.54/1)
Saltanat, kesret meselesinin yolunun engelleyenidir, ariflerin makamının ayağı ise vahdet dairesidir.

Âlem-i vahdete tevhd ile erdim Haşmet
 İtimâd et sözüme Hazret-i Mevlâ birdir (G.66/5)
Ey Haşmet! Vahdet âlemine tevhit ile ulaştım. Benim Allah birdir sözüme itimat et.
 Sâgar külâh u hırka hum u bâde ışk u şevk
 Mey-hâne-zîb-i vahdet olan melevîleriz (G.96/2)
Kadeh, külâh; hırka, şarap küpü; şarap, aşk ve şevktir; biz ise vahdet meyhânesinin süsleri olan Mevlevileriz.

Bakma ezhâr-ı hazân-âsâr-ı bâg-ı kesrete
 Bûy-ı Cennet beste-i gülzâr-ı vahdet dir gönül (G.162/2)
Gönül hasret bahçesindeki hazan yapraklarına bakma, cennet kokusu vahdet bahçesinin makamıdır.

Ruhun efsürde etmiş kesret-i nezzâre-i uşşâk
 Gülistân-ı merâmın eylemişler güllerin çide (G.203/4)
Âşıkların bakışının kesreti ruhu dondurmuş, istek bahçenin güllerini toplamışlar.
 O kim Mansûr olur bu kâr-zâr-ı ışkda Haşmet
 Bülend etdikçe güftâr-ı "Ene'l-Hak" ile gülbangı (G.252/5)
Ey Haşmet! "Ene'l-Hak" ilahisini okuyarak yükseldikçe aşkın kârında ve zararında kim Mansur olur?

Dârü'l-emân-ı vahdete kesret komaz seni
 Beytül-ferâg-ı halvete şöhret komaz seni (G.254/1)
Vahdetin emin olunan kapısına seni kesret sokmaz, halvetin ferah evine seni şöhret sokmaz.

Mum ve Mumun Erimesi

Divan şiirinde mum çeşitli yönlerden farklı unsurlara benzetilir. Çoğu zaman yanması ve ışık kaynağı olması bu yönlerden iki tanesidir. Yanıcı olması yönüyle sevgiliye benzetilir ki pervane olan âşık onun etrafında döner. Ayrıca âşık yanarken mum gibi eriyerek yok olur. Çünkü mumun fitili yanarken etrafındaki maddeyi de eritip tüketir. Aydınlatıcı özelliği ile toplum içindeki aydınlara, meclis içindeki pîre; bunların dışında lâleye, aya, güneşe, sevgilinin yanağına da benzetilir.

Rûşen kılarız bîkr-i maânîyi gelince
 Haclet-geh-i irfânda biz şem-i şu'ûruz (K.23/66)
Biz bilmenin şaşkınlık yerinin idrak mumuyuz, biz o yere taze manalarla aydınlık veririz.

Yakar ehl-i dilin şem-i şeb-ârâveş cigergâhın
 Çerâg-ı bezm-i nâdâna yanar pervânedir dünyâ (G.7/3)
Gönül ehlinin ciğerini geceyi süsleyen mum yakar, dünya ise cahillerin meclisindeki mumda yanan pervânedir.

Merdüm-i dîdem fetil-i şem-i hüsne bend olur
 Her ne dem Haşmet ziyâ-verdir o zülf ü hâl u ruh (G.42/5)
Göz bebeğim güzellik mumunun fitiline bağ olur, Haşmet her ne zaman olursa olsun o kıvrım kıvrım saç, ben ve yüz aydınlık vericidir.

Yakmayınca özünü âteş-i pür-sûz-ı şem
 Olamaz merdümek-i dîde-i şeb nûr-ı şem (G.132/1)
Özünü mumun çok yakıcı ateşi yakmayınca gecenin gözünün gözbebeği mumun nûru gibi olamaz.

Yaramaz yarasına kendi çerâğı kişinin

Merhem olmaz dil-i pervâneye kâfûr-ı şem (G.132/2)

Kişinin mumu kendi yarasına derman olmaz, tıpkı yanıp süzölmüş mumun etrafındaki pervânenin gönlüne merhem olamadığı gibi.

Yanmaga mûm ise dil şem-i ruh-ı dildâra

Kimse gûş eylemesin nâleni pervâne gibi (G.241/2)

Eğer kalp, gönülçalan sevgilinin yüzünün mumuna yanmıyorsa, kimse inleyen pervane gibi söz söylemesin. Bu beyitte sevgilinin ay gibi parlayan yüzü muma teşbih edilmiştir. Benzetme yönü (vech-i şebeh) burada ışıktır. Âşık pervane olunca sevgilinin yüzü ve yanağı mum olur. Âşık yanarken mum gibi eriyip biter. Mum ve sevgilinin yüzleri ışık saçmaktadır. Aynı zamanda yakıcı özelliktedirler. Eğer âşık sevgilinin etrafında dolaşıp onun peşinden gitmiyor; çaba sarf etmiyorsa sakın kendini pervane yerine koymasın demek ister. Zira pervânenin aşkı mum etrafında yanarak fena olmaktır. Yani aşk için bir bedel gerekmektedir. Bu bedel ise divan şiirne göre çoğunlukla âşığın canıdır.

Enîn ü nâliş eyler dürlü dürlü zehri nûş eyler

Olan bu âlemin zenbûrveş mûmunda balında

Eşek arısı olan bu âlemin mumunda ve balında inilti ve inleme çeşit çeşit zehri tatlı hâline getirir.

İstîğna

İstîğna, kanaat anlamına gelip tok gözlü olmayı ifâde eder. Bu bakımdan kanaat sahibi olmak kişi için güzel bir vasıftır. Bu vasıf, beyitlerde belli bir makamın ve bu makamda bulunan kişilerin özelliği olarak karşımıza çıkar.

Ebruvânın çîn-i istignâdan ey meh-pâre aç

Tîg-ı cevher-dârı hüsnünle dile bin yâra aç (G.33/1)

Ey ay parçası, kaşlarını kanaat saçından aç, güzelliğinin elmaslı kılıcıyla gönle bin yara aç.

Gûşe-i terki giyer cilve-ger-i istignâ

Hilat-i minneti dûş-ı diline bâr etmez (G.101/3)

Kanaat ile cilve yapanlar terk köşesini giyip, minnet hırcasını gönül omzuna yük etmez.

Ser-çeşme-i sadâkat-ı dünyâdan el yuduk

Mânend-i nehr-i Âsî cihâna revân dürûğ G.136/2

Dünyanın sadakat çeşmesinin başında elimizi yıkadık. Asi nehri gibi dünyaya akmak yalandır. Şair burada dünyanın yalancı ikbal gülücüklerine aldanılmaması gerektiğini bu âlemin parlak ve neşeli bahar günlerinin çabucak geçeceğini, kişinin hayatta her işe elinin eremeyip dünyaya geldiğine değmediğini, dünya sadakatının baş çeşmesinden elini yıkayıp, Asi nehri gibi dünyaya akmanın aldattıcı ve yalan olduğunu anlatır.

Handânî-i ikbâline aldanma bu dehrin

Ânide geçer revnakı eyyâm-ı bahârın (K.23/55)

Bu dünyanın geleceğinin gülüşüne aldanma, bahar günlerinin parlaklığı hemen geçer.

Her istediğin kâra elin bir kez ereydi

Dünyâya kişi geldigine bârî degeydi (K.23/56)

Her istediğin işine elin bir kez degeydi, bari kişinin dünyaya geldiğine bir kere degeydi.

Kesb-i hevâ vü celb-i duâdan da fârigim

Olmuş sirişte leb-i kanâatle tıynetim (G.166/6)

Hevesin kazancında ve dua edilmesinde tasarrufa sahip değilim, kanaat dudağıyla yoğrulup yaratılmışım.

Neş'e-dâr-ı bezm-i istignâ eder ehlin hayâ

Sürhî-i şerme denir sahbâ-yı gül-reng-i edeb (G.23/4)

Kanaat meclisinin neşeli ehli hayâ eder, edebin gül renkli kadehine utanma kırmızısı denir.

Evci-istignâda çerhâsâ o meh cevri eylesin

Ebr ü necm ü mihr-i enverdir o zülf ü hâl u ruh (G.42/2)

Kanaat makamında o ay, dönen felek gibi cevri eylesin, o zülf, ben ve yanak; bulut yıldız ve en parlak olan güneştir.

Harîdâr-ı kerem-bâzâr-ı istignâyım âlemde

Bana sermâye-i kenz-i gınâ nakd-i kanâatdır (G.57/2)

Kanaatin kerem eden pazarının müşterisiyim, bana kanaat parası zenginlik hazinesinin sermayesidir.

Humârım var demez gayret-keşân-ı bezm-i istignâ

Çeker hamyâze-i hırmânı câm-ı imtinân çekmez (G.91/2)

Kanaat meclisinin çalışanı baş ağrım var demez. Ümitsizliğin esnemesini çeker ama iyiliği başa kakmanın kadehini çekmez.

Susma-Susuş

Divan şiirinde âşık inlemesi bakımından güzlâr içindeki bülbüle benzetilmiştir. Bülbülde gül için sürekli ötüp durmaktadır. Böylelikle güle olan muhabbetini aşikâr etmiştir. Ancak tasavvufa göre sevgiliden dolayı sahip olunan acı, dile getirilmediği takdirde daha makbuldür. Bu bakımdan susmak bir erdem kabul edilmiştir.

Susmanın ifâdesi olarak hâmuş kelimesi kullanılır. Hâmuş ise sözlüklerde “zaruret bulunmadıkça konuşmamak, ihtiyaçtan fazla laf etmemek; dilin susması, dünya kelamı söylememesi, kalbin susması Mevlâ’dan başkasını düşünmemesi şeklinde olur.” anlamlarına gelir (Uludağ 2001: 157). Mevlevilikte ise susan kişi ölüye benzetilir; kabir ise hâmûşan ismi ile anılır.

Kalbe ser-çeşme-i safvetden akar ayn-ı safâ

Şüşt u şû eyle dilinden vesah-ı igrâzın (G.152/3)

Safılık suyunun başından kalbe kendisi gibi temiz su akar, gönlünden dolmuş pislikleri sus ve içinden at.

Haşmetâ söyledemem el gibi ol gonca-femi

Âhere bülbül-i gûyende vü hâmûş bana (G.6/5)

Ey Haşmet yabancı gibi o (gonca ağzılı) olana söyletemem, bana şakıyan bülbül başka, susan bülbül başkadır.

Gül gibi açılmaz bîm-i perîşânîden

Gonçe-i bâğ-ı edeb oldu leb-i hâmûşum (G.180/2)

Susan dilim edep bağının goncası gibi oldu. Perişanlık korkusundan dolayı gül gibi açılmaz. Açılan gülün perîşân olması gibi açılan dudağın da perîşân olması mevzûsu vardır. Dudağın yani ağızın açılması konuşması demektedir. Konuşan, inleyen ve aşk derdini izhar eyleyen âşık makbul değildir.

Çün sükût ile olur sedd-i reh-i sem-i şuûr

Penbesin eyledi hâmûşî-i lebden gûşum (G.180/3)

Söylediklerim dudağın sessizliğinden penbe oldu, çünkü idrak ile işitilen yolun perdesi sessizlik ile olur.

Riyakârlık

Divan şiirinde riyakârlık genellikle zâhîde atfedilmiş; zıtlık bakımından da rind ile mukayese edilmiştir. Rind kısaca bilge kişi olup rıza mertebesine ermiştir ve her şeyin ilahi takdire göre meydana geldiğini düşünen kimsedir. Zahid ise anlayışı kıt, her şeyin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşü ile anlayabilen kimselerdir. Bu bakımdan hak rızasından uzak olup gösteriş için yapılan ihlâsız ve samimiyetsiz ibâdetler zahidin yapmış olduğu ibâdetlerdir. Divan şairleri kendilerini rind, rakibi veya ağıyarı ise hep zahid olarak görmüşlerdir:

Kaçmak istersen o şûhu meclis-i rindâna at

Sâid-i isyânı sonra gerden-i gufrâna at (G.27/1)

Kaçmak istersen o güzel neşeli sevgiliyi rind meclislerine at, sonra isyan toprağını merhametin boynuna (geçir) at.

Ey dil hevâ-yı nefis ile bu rûzgârda

Evrâk-ı zühdü dest-i riyâdan uçurmuşuz (G.90/2)

Ey gönül nefsin hevesi ile züht yaprağını rûzgârda riya elinden uçurmuşuz.

Biz mest-i ser-endâz-ı mey-i ışk-ı Hudâ'yız

Zâhid bizi kendin gibi sersem mi sanırsın (G.149/4)

Ey zâhid, biz Hüdâ'nın aşkının şarabının korkusuz sarhoşlarıyız; bizi kendin gibi sersem mi zannedersin?

Dâl arakçîn u kadeh elde o meh zânûda

Böyle bir bezm-i riya-sûzda iffet edemem (G.168/4)

İçki, külah ve kadeh o ayın dizinde, böyle yakıcı riyanın meclisinde namusuma sahip çıkamam.

Âb-dest-i ışk el vermez namâz-ı zâhide

Çeşme-sâr-ı giryeden uşşâk-ı zâr eyler vuzû (G.201/2)

Aşk abdesti zahidin namazına izin vermez, aşıklar ise onun inleyen ve ağlayan pınarlarından abdest alır. Şair aşıkları yüceltirken zahidleri eleştirmektedir. Bilindiği gibi tasavvufta ve divan şiir geleneğinde zahid ibadetleri gösteriş için yapan kimsedir. Bu beytin "ibadet" başlıklı bölümde de değerlendirilmesi gerekir; fakat biz tekrara düşmemek adına yalnızca bu bölümde yer vermekle yetindik.*

Bırakmaz zevrak-ı sahbâyı elden rind-i deryâ-keş

Düşer gird-âb-ı keyfe gerdiş-i sâgar husûsunda (G.241/6)

Çok içki içen rind elinden şarap kadehini bırakmaz, kadehin dönüşü hususunda keyf girdabına düşer.

Bâr-ı riya'yı boynuna almış günâhveş

Der-gerden eylemiş yine zâhid ridâsını (G.257/3)

Zâhid, günah gibi riya yükünü boynuna alıp üzerine örtü eylemiş.

Şairin riya veya riyakârlığa yaklaşımı diğer divan şairleri gibidir. Ancak bu yaklaşımı hikmet-hikemî bağlamında düşünmek gerekir. Şairin gerçek kimliğini ortaya koymak elde var olan bilgiler ve şairin eserleri sayesinde olacağından ötürü yanılmalar olacağı muhakkaktır. Yani şair öğüt ve nasihatte bulunduğu mevzularda kendisi de gerçekten dikkat etmiş midir sorusuna cevap vermek hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip olunamayan şairlerde pek mümkün değildir. Haşmet hakkında sahip olunan veriler de bu gibi sorulara cevap vermek açısından yeterli değildir.

Tevekkül

Yapılan işi Allâh'a bırakıp kadere razı olma anlamına gelen tevekkül Divan şiirinde Allâh'a teslimiyeti ifade için kullanılmıştır. Bazen doğrudan tevekkül kelimesi kullanılmış; bazen de tevekkül hâlini ortaya çıkaracak, teslimiyet, razı olma, boyun eğme gibi unsurlarla şiirin içerisine mazmun olarak yerleştirilmiştir. Maide suresinde geçen "Eğer mü'min iseniz Allâh'a tevekkül ediniz." ayeti şairlere yol gösterici olmuş ve buradaki anlamı ile ele almışlardır. Tevekkül, genellikle teslim ile birlikte kullanılmış ve önemi birçok din büyüğüne de vurgulanmıştır.

Hâlâ reh-i vâdî-i tevekkülde mukîmiz

Zâhirde dehen-beste vü bâtında Kelîm'iz TK.B.23/16.

Hâlâ tevekkül vadisindeki yolda otururken, zahirde ağzı bağlı; batında ise konuşanız.

Gördün mü bu âyîne-i devrânda söyle

Kim verdi murâd üzre hayâlâtına sûret T.K.B.23/98.

Gördün mü hayallerine bu devrin aynasında dileğin üzere suret vereni? Bir nev'î tevekkülün formülünü anlatmaktadır. Sana bu can ve bedeni vereni aynanın karşısına geçince gördün mü demek ister.

Şitâb-ı pâ-yı himmetle tarîk-i ilticâdan geç
 Sebük-seyr-i tevekkül ol gönül bâb-ı recâdan geç (G.35/1)
*Ey gönül! Himmet ayağının hızı ile sığınma yolunun himmetinden geç, tevekkül
 ile hafif dolaş, rica kapısından geç.*

Tedbir-Takdir

Takdir Allâh'ın istediğini olmasını istediği şeyler, tedbir ise kendisine takdir edilene düşünmek ve bunların akıbetine nazar etmektir.

Târ u pûd-ı hevesi rişte-i tûl-i emeli

Etdi kâlâ-yı nedem deffe-i takdîr bana (G.3/3)

*Heves arış ve argaçı ile emelin uzun ipi, pişmanlık kalesini bana takdirin düzlüğü
 ettirdi.* ⁵ Bu beyit daha önceden de bahsettiğimiz "Halep kumaşı" kavramı çerçevesinde düşünülebilir bir beyittir. İncelendiğinde kumaşı kıymetli kılan en önemli sebeplerinden birinin işçiliği ve dokunuş şekli olduğu görülecektir. Şair de kendi şiirini kumaş ile mukayese edip, bu zor kumaş (şiir) vadisi Allâh'ın takdiri ile bana kolay bir düzlük gibi geldi demek ister. Meşakkatli işin Allah tarafında takdir eliyle kendisine kolaylaştırıldığını aktarır.

Nâhun-ı tedbîr olmaz kâr-ger her bâbda

Ukdeler pîçîdedir ser-rişte-i esbâbda (G.219/1)

*İş yapılan her evde tedbîr tırnağı olmaz, sebepler ipliğinin başının düğümü
 karışmıştır.*

Bir önceki örnekte olduğu gibi tedbir iplik-kumaş etrafında işlenmiştir. Şairler kendi hayatlarını ucunu sevgilinin tuttuğu bir ipe bağlı şekilde ya da can ipinin (rişte-i cân) karmaşıklığı içerisinde verir. Bazen bu ip acımasız bir sevgilinin elinde olabilir. Bazen de ilgili beyitte olduğu gibi bu can ipi karışmış olur. Şair bu karışıklığın sebebini her zaman Allâh'ın takdiri ile insana tevdi edilen tedbir olmayacağını; bilakis insanın kendisinden kaynaklanan bir karmaşıklık olabileceğini dile getirir.

Kader ve Kaza

Kader, sözlükte ölçmek, tahmin etmek, ölçüp takdir ederek tayin etmek; gücü yetmek anlamlarına gelir. Din ıstılahında ise, Allâh'ın ebede kadar olacak şeylerin zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, nasıl ve ne zamanda olacaklarsa onların tamamını ezelde bilip o şekilde sınırlandırması ve takdir etmesine denir (Karagöz 2010: 353).

Kaza ise; hükmetmek, emretmek, ifâ etmek, ödemek, kazâ etmek, ölçüp biçip yapmak, ihtiyacını gidermek, ölmek, mahkeme etmek gibi anlamlara gelir. Fıkıh literatüründe üç farklı anlama gelir. İlki, yargılama, kadılık makamı ve yargılama; ikincisi, zamanında yerine getirilemeyen dinî veya hukuki vazifenin zamanı çıktıktan sonra yerine getirilmesi; üçüncüsü ise Allâh'ın ezeli ilmiyle takdir ettiği şeyin vakti gelince meydana gelmesi. Kelam ilminde ise Cenâb-ı Hakk'ın ezelde irâde etmiş olduğu ve takdir buyurduğu şeylerin zamanı gelince her birisini ezeli ilim, irade ve takdîrine uygun bir biçimde meydana getirmesi ve yaratmasıdır (Karagöz 2010: 366).

Edebî ıstılahta da sözlüklerdeki anlamlarına yakın kullanılan "kader ve kaza" Hakk'a teslimiyetin şiire yansımaları olarak Haşmet'in dizelerinde karşımıza çıkar.

Hem-bezm-i elest-i sühanım nutk-ı selâsim

Kim bâde-i hoş-ter gibi def-i keder eyler (K.7/62)

*Hem sözlerimin elest meclisi hem de düzgün konuşmam, çok güzel şarap gibi
 kederi def eder.*

Şevk-âver oldu âleme yer kalmadı dilde gama

Döndü gönül bezm-i Cem'e olduk küdüretten berî (T.7/6)

*Dünyaya şevk veren odu, gönülde gama yer kalmadı. Gönül Cem'in meclisine
 döndü ve gamdan uzak olduk.*

⁵ Argaç: Dokumacılıkta bezin enine atılan iplik; Arış: Dokumalarda tezgaha uzunlamasına atılan iplik (Dilçin 1983).

Güyâ-yı "Tevekkeltü Alallâh" olanlar
Her emrini merhûn-ı kazâ vü kader eyler (K.7/6)
Bast eylemeyen rûyunu dergâh-ı rızâya
Ebvâb-ı makâsıdda özün derbeder eyler (K.7/7)
Allâh'a güvenip tevekkül ettim diyenler kaza ve kaderin emniyeti altına girmektedir. Yüzünü rıza dergâhına sürmeyenin özü maksatlar kapısında derbeder olur. ("Allâh'a güven, vekil olarak Allah yeter." Ahzâb, 3)

Gül gibi açılmam bâg-ı ferahda gayri
Pençe-i dest-i kazâ gonce-i kâmım yoldu (K.22/20)
Ferağ bağında artık gül gibi açılmam, kaza elinin pençesi ağzımın goncasını kopardı.

Hamîr-mâye-i fıtrat sanî-i dest-i kader
Mürekkebât-ı anâsır fenâ-pezîr-i heder
Kazâ-yı bûda gelenler reh-i nebûda gider
Cebîn-i levh-i kaderde nüvişte hayr ile şer
Bu kâr-zâr-ı emelde aceb savaşıma var (TH.1/6)
Fıtrat hamurumuzun mayası kader elinin sanatıdır, varlıkların bütünü heder olup yok olur, varlığın kazasına gelenler yokluğa gider, kader levhasının alınında hayır ile şer yazılıdır, bu kâr ve zarar arzusu için acaba savaş mı var?

Şöyle zebûn-ı keşmekeş-i çille-i gamız
San kabza-i kazâ vü kaderde kebâdeyiz (G.97/4)
Zannederiz ki kaza eli ve kaderde yay talimi yapınız, fakat biz gam çilesinin mücadelesinin âciziyiz.

Bindik semend-i himmete Allâh yol vere
Düşdük kazâ-yı gayrete Allâh yol vere (G.202/1)
Himmet atına bindik Allah bize yol vere, gayret kazasına (yazılı olan kaderi yaşamaya başlamak) düştük Allah bize yol vere. Şair bu beyitte kader ve kazaya iman çerçevesinde dünyada bir yola girdiklerini belirterek, Allâh'ın bu istikamette kendilerine doğru yolu göstermesi yönünde niyazda bulunur.

İmdi bu dahi savn-ı hikem-perver-i Hak'dır
Kim her işi vâbeste-i sun-ı kader eyler (K.7/15)
O'nun her işi kader sanatına bağlıdır ki şimdi bu bile (kader) hikmetleri içinde barındıran Hakk'ın korumasındadır.

Yaratılış

Sakınır gözü gibi âdem olan her şahsı
Kurre-i aynı olur hulk-ı tamâm insânın (G.156/3)
Âdem olan her kişiyi gözü gibi sakınır, yaratılan insanın kendisi (ay gibi) parlak olur.

Mağfiret

Mağfiret, kulların işlemiş oldukları günahlar için Allâh'tan af dilemeleridir.
Mâh-ı nev sanma görüp gurre-i şehir-i savmı
Câmi-i mağfirete bir âlem-i vâlâ-şân (K.20/4)
Ramazan ayının parlaklığını görüp yeni ay zannetme, affedilme câmisi yüce bir âlemdir.

Marifet

Sözlükte, "iş yapma hususunda ustalık, beceriklilik, hüner, mahâret; bir kimsenin uygun olmayan hoşça gitmeyen, garip karşılanan hâl ve davranışı, tuhafılık; bilgi, ilim; varlıkların hakikatini ve ilâhi sırları tefekkür, keşif ve ilham yoluyla kavrama, gerçeği bilme, irfan" gibi anlamları bulunan marifet Divan şiirinde genellikle iltifat karinesi olarak beyitlerde yer almaktadır.

Marifet anda sehâ anda nûvâziş anda

Böyle ahlâk u mekârimle inâyet-kârdır (T.13/10)

Marifet, cömertlik ve iyilik ondadır. Böyle cömertlik ile iyilikseverlik onda ahlaklıdır.

Pertevinden biliriz meh gibi şöhret bulanın

Anlarınız rütbesini çerhde âdem olanın (G.155/1)

Ay gibi şöhret bulanı ışığından biliriz. Dünyada insan olanı derecesinden anlarınız.

Âlemi cây-ı harâbât eder âh u zârı

Bâdeveş hûn ile mînâ-yı derûnu tolanın (çG.155/2)

Şarap gibi kadehi kanla dolu olanın âh u efgânı dünyayı harap bir yer hâline getirir.

Seyl-i eşki götürür bâgçe-serâ-yı dehri

Sarsar-ı âh ile gülzâr-ı ümîdi solanın (G.155/3)

Şiddetli âh ile ümit bahçesi solanın, gözyaşının seli dünya toprağının bahçesini götürür.

Pençe-i hâr u hasâsâ ola hem-hâl-i zebûn

Dest-i zulm ile çemen-zâr-ı refâhı bulanın (G.155/4)

Zulüm eli ile refah bahçesini bulan âcizin hâli diken ve yoksulluğun pençesi olsun.

Haşmetâ vâdî-i merdâneyi der-dest eyle

Himmetinden bilinir rütbesi insân olanın (G.155/5)

Ey Haşmet, mertlik vadisini elden hiç bırakma zirâ insan olanın rütbesi himmetinden bilinir.

Ma'ârifde nümâyış itibâra bestedir Haşmet

Görür dil sûret-i ikbâlini mir'ât-ı rağbetde (G.228/5)

Ey Haşmet, ma'ârifde gösteriş itibâra bağlıdır, çünkü gönül rağbet aynasında gelecekteki yüzünü görür.

Akıl ve Aşk

Divan şairlerine göre akıl aciz ve zayıftır. Çünkü aklın karşısında aşk, güzellik, ızdırıp ve acı vardır. Bu bakımdan insan bedeninde aklın ve aşkın bir arada bulunması zordur. Aklın sokağı beyin, kalbin sokağı ise kalp yani gönüldür. Ancak kişi akıl ile göremediği ve çözemediği durumları aşk ile görüp çözebilmektedir. Akıl aşka göre yetersiz ve eksiktir.

Aşkın hamîr-i mâyesi efgân u giryedir

Olmuş nasîb bâg-ı ezelden hezâre zâr (G.59/3)

Aşkın mayasının hamuru gözyaşı ve inlemedir, ezel bahçesinden bülbüle figan etmek nasip olmuş.

Derd-i ışkın arz eder dil görse bir âşık-nüvâz

Bulsa bir nabz-âşinâ bîmâr kendin gösterir (G.86/4)

Gönül bir aşığı koruyanı görse tıpkı doktor görünce kendini gösteren hasta gibi aşk dardını arz eder.

Dilimde dâg dâg-ı hasreti sûz-âşinâdır hep

Bu gülşengâh-ı ışkın gülleri âteş-nümâdır hep (G.19/1)

Gönlümde hasretin dağ dağ olmuş yarası hep yakıcıdır, bu aşkın gül bahçesinin gülleri ateş verendir.

Usandım âkılâne resm ü râh-ı vaslı icrâda

Beni divâne eyler bir büt-i sîmîn-ber yokdur (G.68/4)

Akılâne davranıp kavuşma yolundan ve yazıp çizmekten usandım, beni deli edecek gümüş tenli bir güzel yoktur.

Meclisde Haşmet aklım alıp mest eden beni

Kimdir o şûh-ı tâze-civânı bilir misin (G.147/5)

Ey Haşmet mecliste her zaman aklımı alıp beni sarhoş eden taze genç neşeli güzel kimdir biliyor musun?

Âfitâb-ı sâgarı der-dest edince sâkiyâ

Aklım aldı pençe-i hûrşid-i rahşânın senin (G.157/4)

Saki kadeh güneşini elde tutunca senin parlak güneşinin pençesi aklımı aldı.

Hakikat

Hakikat, var olduğu kesin ve açık olarak bilinen şey, bir şeyi o şey yapan husus, mahiyet anlamına gelmektedir. Bu anlamının dışında Uludağ, hakikat kelimesi için* şu anlamları vermektedir : “Hakk’ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması. Zirâ kul ile kulda ve kuldaki faaliyette bulunan O’dur. O’ndan başka hakiki fail yoktur. Tasavvufta hakikat, ilm-i tasavvuf; şeriat ise ilm-i fıkhıdır. Hakikatle şeriat bir paranın iki yüzü gibidir. Hakikatsiz şeriat makbul değil, şeriatsiz hakikat ise bâtıldır. İkisi arasında tam bir uyum vardır. Hz. Âdem’den kıyamete kadar değişmeyen hükümler.” (Uludağ 2001: 153)

Döner pervâneâsâ başıma her ârif-i billâh

Dilim bezm-i hakikatde çerâg-ı rûşen olmuşdur (G.75/3)

Her mürşid pervâne gibi başımda döner, gönlüm hakikatler meclisinde ışık saçan mum gibi olmuştur.

Fikr-i sevdâ-yı hakikat bî-dile bîgânedir

Şâl-ı Keşmîrî bulunmaz bender-i Lâhûr’da (G.208/3)

Gerçek sevdânın düşüncesi gönülsüz olana yabancıdır, Lâhûr çarşısında Keşmîr şalı bulunmaz. Keşmir Pakistan’ın bir eyaleti Lâhor ise Hindistan’ın şehri, Lahor ticaret merkezidir ve Keşmir de önemli kumaş üretim merkezlerinin başında gelir.

Cüst u cû eyleme şeh-râh-ı seyâhatde abes

Bahr-ı irfânı ara dürr-i hakikat bulasın (G.158/6)

Seyâhat yolunun şahını soruşturup araştırmak abestir, irfan denizini ara ki hakikat incileri bulasın.

İlim-irfan

İlim, bilmek anlamına gelir ve temelini hadis-i şerifler oluşturur. İlimin dereceleri ve anlamları şu şekildedir: 1. İlme’l-yakîn: Bir şeyin doğruluğuna bilim yoluyla inanmak. 2. Ayne’l-yakîn: Bilgiyi görgü hâline getirmek, yani gözle görüp bilmek. 3. Hakka’l-yakîn: Bilgi ile birleşmek, tahakkuk etmektir.

İrfan da bilmek anlamında olup zahiri ilimden ayrıdır. İrfan daha ziyâde kişinin kendisini bilmesidir. Tasavvufta bâtinî, ledünnî ve ilâhi bilgi olarak karşılanır (Pala 2004: 229,234).

İlim-i zâhirde cedel-kâr u galat-fehm olma

Dersgâh-ı hikemîn nüsha-i irfanına bak (G.140/3)

Zahirî ilmde kâr için uğraşan ve yanlış anlayan olma, hikmet derslerinin irfan defterine bak.

Bu temâşâ-geh-i âlemde acâib görünür

Aç gözün dîde-i ibret ile seyrânına bak (G.140/4)

Bu dünyanın gezinti yeri acayip görünür. Gözünü aç, ibret gözü ile dolaşmasına bak.

Dünyaya ibret gözü ile bakabilme, hikemî şairlerin kâinata bakışı, görünen âlemin arkasında görünmeyen fakat her zaman hazır ve nazır olan bir yaratıcının varlığı esasına dayanır ve dünyada mevcut bulunan herşey O’nun kudret eserleri olarak gözlenir.

Dil kitâb ile olur bahr-ı ulûma gavvâs

Cevheriyyânı çeker tâ bün-i ummâna sadef (G.139/3)

Gönül, kitap ile ilim deryasında dalgıç olur, tâ ummanın dibinden sadef kabuğu cevherler çeker.

Kita-i çerh dür-i encüm-i rahşâna sadef

Nüsha-i sahf-ı hikem lü’lû-i irfâna sadef (G.139/1)

Feleğin parçaları parlaklığı yıldızların incisine sadefdir, hikmet kitapçısının kitabı ise irfan incisine sadefdir.

Koynundan ayırma bil anın kadrini ey şûh

Haşmet gibi bir nüsha-i irfân ele girmez (G.89/5)

Ey sevgili! O'nun kadrini bil ve koynundan ayırma, çünkü Haşmet gibi bir irfan kitabı bir daha ele gelmez.

İnsan-ı Kamil

"İnsan-ı kâmil", olgun ve yetkin kişiyi ifade etmek için kullanılan Farsça bir terkiptir. İnsan kâinatın en mükemmel varlığı olarak yaratılmıştır. Fakat onu kâmil seviyeye ulaştıracak olan insanın kendi hâl ve hareketleridir. Bu bakımdan kâmil seviyeye ulaşmış insan hem Allâh'ın yeryüzündeki halifesi olarak hem de yaratılışı itibarı ile Allâh'ın bütün sıfatlarını bünyesinde toplamıştır. Bundan dolayı insan Allâh'ın zat, sıfat ve isimlerinin yeryüzündeki aynası formundadır. Kâmil insan benliğini görmeyip etrafını gören kimsedir.

Ayârın anla noksân u kemâlin sen de vezn eyle

Terâzû-yı dü-çeşm-i dikkatinle eyle sencîde (G.205/3)

Hata ve olgunluğun değerini anla, dikkat gözlerinin terazisi ile ölç ve ona göre düzenle.

İktisâb-ı safvet et bir kâmil-i rûşen-dil ol

Mihr-i âlem gibi pertev-bahş-ı vâlâ-menzil ol (G.161/1)

Saf, temiz olmayı kazan ve parlak olgunlaşmış bir gönül ol, âlemin güneşi gibi yüce menzilin parlaklık bahş edeni ol.

Varlıkların Dereceleri

Varlıkların derece derece olduğu Kur'ân-ı Kerim'in Al-i İmran suresi 163. ayetinde şu şekilde aktarılmaktadır: "Allah katında onlar derece derecedir. Allah yaptıklarını görür." "

Bir diğer ayette ise insanların diğer varlıklardan üstün olmasından bahsetmektedir: "Gerçekten Biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar nasib ettik, onlara helâl ve hoş rızıklar verdik ve onları yarattığımız varlıkların çoğuna üstün kıldık." (İsra, 17/70).

Varlıkların dereceleri "Seyyid Şerif Cürçânî'nin Var-Olanların Dereceleri Risalesi" adlı eserinde üç derece olarak belirtilmektedir. Bunlar: "En aşağı derece: Gayr-ı var olan, öyle ki ona bu gayr varlık verir; orta derece: Gayr olan varlıkla özü gereği var olan, yani öyle ki, bu var olanın özü, bu var olanın varlığını tam bir gerektirme ile gerektirir ve kendisi düşünüldüğünde varlığının özünden ayrı olması akıl bakımından imkânsız olur; En yüksek derece: Özüne mugayir olmayan bir varlıkla özü gereği var olan, bu derecede, var-olandan varlığın ayrı olmasını tasavvur etmek mümkün değildir, tersine ayrı olma ve bunu tasavvur etmek, her ikisi de imkânsızdır." (Duran, 1992: 64)

Her eşki kıyâs eyleme dür-dâne-i ihlâs

Her katresi ebrin dür-i nâ-yâb degildir (G.88/3)

Her gözyaşını ihlâsın inci tâneleri ile mukayese etme, bulutun her tanesi eşki bulunmayan inci değildir. İnci nisan yağmurları ile oluştuğu için buluttan dökülen her yağmurun inci olmayacağı gerçeğini ortaya koyar.

Râzdân ister Kelîmâsâ zebân-ı şuleden

Yohsa her nûr-âşinâ-yı Tûr'a nâr olmaz bedîd (G.46/2)

Musa gibi ışığın dilinden sırları ister. Tur dağına yansıyan her ışık (Musa'nın ateşi) ateş olmaktan uzaktır.

Ayârın anla noksân u kemâlin sen de vezn eyle

Terâzû-yı dü-çeşm-i dikkatinle eyle sencîde (G.205/3)

Hata ve olgunluğun değerini anla, dikkat gözlerinin terazisi ile ölç ve ona göre düzenle.

Eşbâh u eşkâli adîm Gencîne-i Dürr-i Nazîm

Nüzhet-geh-i tab-ı selîm Kenzû'l-Le'âlî-i hikem (T.10/10)

Nazîm incilerinin hazinesinin şekli ve cismi yoktur, hikmetli incilerin hazinesi doğru ışıklı gezinti yerlerinde olur.

Pertevinden biliriz meh gibi şöhret bulanın

Anlarınız rütbesini çerhde âdem olanın (G.155/1)
İnsanın, yani yaratılmışın derecesini onun ışık ve parlaklık saçan ay gibi kişiliğinden biliriz.

Sabır

Sabır, tasavvuf istilahında başa gelen musibetler karşısında Allâh'tan başka kimseye şikâyetçi olmama ve sadece O'ndan yardım isteme hâlidir. Sabır, haramdan uzak kalmada ve dini emirlere yönelmede kişiye rehber olma konumundadır. Bu bakımdan hikemî şiirde sabır öğüt vermede sık sık kullanılır.

Dest-i zebân olunca asâ-gîr-i medd-i âh

Murgân-ı sabrı bâm-ı hayâdan uçurmuşuz (G.90/5)

Dilin eli, âhın uzamış asası olunca sabrın kuşlarını hayânın çatısından uçurmuşuz.

Edemem dâ'ire-i sabr u tahammülde karâr

Çıksın evc-i felege velvele-i efgânım (K.22/11)

Sabır dairesinde tahammül etmede karar edemem ki inlemelerimin velvelesi feleğin en yükseğine çıksın.

SONUÇ

Haşmet klasik üslûbun duygusu ve sesi yerine fikrini ve anlamını öne çıkararak didaktik şiirler yazan bir şairdir. Bu sebepten ötürü şiirlerinde; özellikle gazellerinde sade bir dil kullanmaya gayret etmiştir. Aynı şekilde bugün bile kullanmaya devam ettiğimiz basit Türkçe deyimlere şiirlerinde yer verir. Deyimlerin yanı sıra şiirlerinde sık sık atasözü kullanır. Bu şiirlerini daha akıcı ve anlaşılabilir kılmıştır. Bu sadeleşmeyi şairin yaşamış olduğu dönemde etkin olan mahallîleşme hareketi bağlamında da değerlendirmek gerekir. Yine bu kapsamda şiirlerinde vezin olarak divan şiirinde en çok kullanılan remel ve hezec bahirlerini kullanır. İncelenen beyitlere dikkat edildiğinde hikemî unsurlar barındıran şiirlerin çoğunluğunu gazeller oluşturmaktadır. Bu hususlar gazelin bir beytinde olabildiği gibi bütün bir gazele de yayılmış şekilde karşımıza çıkmaktadır. Gazellerinin* büyük bir kısmı naziredir. Şiire çok fazla önem vermez. Hicvi seven, tebliğî bir üslûp kullanan rindane bir şairdir.

Nazire olarak yazdığı gazellerinde Nef'î, Nedim, Na'ilî gibi şairlerin etkisi ile Sebki Hindî tesiri görülmekle birlikte daha ziyade Nâbî ve Koca Ragıp Paşa yolunda hikemî şiirler yazmıştır. Özellikle kasidelerinde Nef'î yolunda giden şairin gazelleri hikemî açıdan başarılı sayılır. Gazellerinde toplumsal eleştiri arka planda da olsa işlenmiştir.

Sosyal eleştiri yaparken ve hikmetli mesajlar verirken mübalağa, telmih, teşbih, tezat, ve tekrar, kullandığı edebi sanatlardan öne çıkanlardır. Dinî terminolojiyi şiirlerinde sık sık kullanmıştır.

Sonuç olarak şair hayat tecrübelerini mevzun ve mukaffa bir şekilde, akılda kalıcı ve uyarıcı bir tarzda şiirlerine aksettirmiştir. Hikmet veya hikemî üslûp dediğimiz şiir onda, hayatta yaşamış olduklarının bir nevî şiirsel hâlidir. Tecrübelerinden de yola çıkarak basit bir Türkçeyle, zaman zaman Sebki Hindî etkisi ile Farsça ve Arapça kelimeleri de kullanarak toplumsal mesaj vermeye, nasihatte bulunmaya gayret etmiş, döneminin başarılı sayılabilecek şairidir. Göz ardı edilmemesi gereken bir diğer önemli ayrıntı ise hikemî tarzın mühim şairlerinden olan Koca Râgıp Paşa'nın müsâhibi olmasıdır.

Şairde öne çıkan hikemî unsurlar ise şunlardır: "Yalandan sakınma, dünya malına meyil etmenin zararları, riyadan kaçınma, gösterişten uzak olma, dünyanın geçiciliği, Allâh'tan korkma, günahattan uzak durma, rüşvetin zararları, rindliğin tercih edilerek zahidlikten sakınılması*, Allâh'tan af dileme, tövbenin önemi, kader ve kaza çizgisinden ayrılmama."*

KAYNAKÇA

- AHTERÎ MUSTAFA EFENDİ (2009), *Ahterî-i Kebir*, [Hazırlayan], Ahmet KIRKILIÇ-Yusuf SANCAK, Ankara 1320 s., Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım (2007), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 2 C., İnkılap Kitabevi.
- ARSLAN, Mehmet – İsmail Hakkı Aksoyak (1994), *Haşmet Külliyyatı*, Sivas , V+ 473 s., Dilek Matbaası.
- ASLAN, Mustafa (1996), “Haşmet Külliyyatı’nın Değerlendirilmesi” , *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, 331-336 s.
- ÇINARCI, M.Nuri (2007), *Şeyhülislam Arif Bey’in Tezkiretü’s-Şu’arâsı ve Transkripsiyonlu Metni*, Gaziantep, V+132 s., Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1993), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. [Hazırlayan], Aydın Sami GÜNEYÇAL, Yeniden Düzenlenmiş ve Genişletilmiş 11. Baskı, Ankara, XIX+1195 s. Aydın Kitabevi Yayınları Sözlük Dizisi: 1.
- DİKMEN, Mehmet (2012), *Esmâü'l-Hüsna ve Hayatımıza Yansımaları*, İstanbul, Cihan Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu.
- DOĞAN, Hasan (2012), “18. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatının Haşmet Divanı’ndaki Akisleri”, *Turkish Studies*, Ankara, Volume 7/4, s.1547-1584.
- DURAN, Recep (1992), “Seyyid Şerif Cürcânî’nin Var Olanların Dereceleri Risâlesi” Recep Duran : “Seyyid Şerif Cürcânî’nin Var Olanların Dereceleri Risalesi” (Merâtibu'l-Mevcûdât) Risâlesi”, Arabic text, translation into Turkish, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXV, Sayı 2, Ankara.
- ENVER, Ali (2010), *Mevlevî Şairler*, İstanbul, 357 s., İnsan Yayınları.
- ERDEM, Sadık (2013), *Ali Enver Semâ-Hâne-i Edeb*, Ankara, XIII+241 s., Türk Tarih Kurumu.
- ERDEM, Sadık (1994), *Râmiz ve Âdâb-ı Zürefâsı*, Ankara, XLVII+401 s., Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GENÇ, İlhan (2000), *Esra Dede-Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*, Ankara, CCIII+596 s., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (2004), *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 384 s., İnkılap Kitabevi.
- HORATA, Osman (2007) “Son Klasik Dönem (1700-1800)” Türk Edebiyat Tarihi 2, Ankara, 721 s., Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- KANAR, Mehmet (2009), *Arapça-Türkçe Sözlük* : İstanbul, 1888 s., Say Yayınları.
- KARAGÖZ, İsmail (2010), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KILIÇ, Zülküf (2012), “Klasik Türk Şiirinde Eleştirinin Kişisel Boyutu” *Turkish Studies*, 7/2 Spring 2012, 717-730 s.
- KOMİSYON (2009): *Tarama Sözlüğü* : Ankara 2009, 8 c., Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KUR’ÂN-I KERİM VE TÜRKÇE MEALİ* (1984), Ankara, XXXII+604 s., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (2007), “Şiirsel Bir İmge Olarak Halep Kumaşı”, *Turkish Studies*, 2/4 Fall, 618-623 s.
- MEHMED SÜREYYA (1996), *Sicill-i Osmani - Osmanlı Ünlüleri*, [Hazırlayan]: Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul, 4 C., Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- MENGİ, Mine (1987), *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara , XIV+149 s., Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- MERMER, Ahmet ve Neslihan Koç KESKİN (2005), *Eski Türk Edebiyatı Terimler Sözlüğü* : Ankara, 136 s., Akçağ Yayınları.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ (2009), *Burhân-ı Katı*, [Hazırlayan], Mürsel Öztürk, Derya Örs: Ankara , XLIV+1197 s., Türk Dil Kurumu Yayınları.

- NACİ, Muallim (2009), *Lügat-ı Nâcî* : [Hazırlayan], Ahmet KARTAL, Ankara, 970 s., Türk Dil Kurumu Yayınları : 992, Türkçe Sözlükler Projesi Eski Sözlükler Dizisi ; 10.
- OKAY, M.Orhan (1994), “Haşmet Maddesi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16.
- PALA, İskender (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 637 s., Kapı Yayınları.
- SAMİ, Şemsettin (2004), *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul, 1574 s., Çağrı Yayınları.
- SELÇUK, Bahir (2013) “Yunus Emre Divanı'nda Cenab-ı Hak için Kullanılan Mecazî Kavramlar” *Yağmur Dergisi*, İstanbul, Kasım Aralık, Sayı:69.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 438 s., Kabalıcı Yayınları.
- YORULMAZ, Hüseyin (1996), *Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemîyyat*, İstanbul, 503 s., Kitabevi Yayınları.